

Mate Kapović
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za lingvistiku
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
mkapovic@ffzg.hr

RAZVOJ HRVATSKE AKCENTUACIJE

U članku se govori o općem razvoju akcentuacije od praslavenskoga do današnjih hrvatskih dijalekata, mnoge se pojave objašnjavaju na nov način i uz nove podatke, a kao ilustracija se uzima dosad neobjavljena dijalekatska građa. U praslavenskom se dijelu članka kratko govori o praslavenskim naglasnim paradigmama, uključujući i n. p. *d*, o Ivšičevu i Diboovu zakonu te o teoriji valentnosti. U drugom se, hrvatskom dijelu članka govori o odrazu praslavenskih prozodema u hrvatskom, o razvoju prednaglasnih i zanaglasnih duljina, o sekundarnom unošenju duljina u glagole n. p. *c*, o razvoju neocirkumfleksa, raznim duljenjima i naglasnim promjenama i povlačenjima naglaska u hrvatskim dijalektima, o čuvanju zanaglasnih duljina, o naglasku u infinitivu i glagolskom pridjevu radnom itd.

Svrha je ovoga članka sažeto i na suvremen način prikazati razvoj hrvatske akcentuacije od praslavenskoga do suvremenih hrvatskih dijalekatskih sustava. Premda se govoreći o slavenskoj prozodiji teško može izbjeći njezina uloga u morfologiji, ovdje dakako nećemo moći ulaziti preduboko u pitanje naglasnih paradigama, naglaska u tvorbi riječi itd.¹ Pri govoru o praslavenskom naglasnom sustavu, neophodno je i sažeto raspraviti o nekim problemima koji se tu javljaju. Pri objašnjavanju i ilustraciji nekih pojava u hrvatskom poslužiti ćemo se i dosada

¹ Pokrate: bsl. – baltoslavenski, bug. – bugarski, čak. – čakavski, češ. – češki, grč. – grčki, hrv. – hrvatski, ie. – indoeuropski, kajk. – kajkavski, lat. – latinski, latv. – latvijski, lit. – litavski, polj. – poljski, psl. – praslavenski, rus. – ruski, slav. – slavenski, slč. – slovački, S – sjeverno-, sln. – slovenski, slovj. – slovjinski, st – staro-, stind. – staroindijski, stprus. – staropruski, Z – zapadno-; A. – akuzativ jednine, aor. – aorist, d. – dativ množine, dij. – dijalekatsko, g. – genitiv množine, G. – genitiv jednine, imp. – imperativ, i. – instrumental množine, I. – instrumental jednine, imp. – imperativ, inf. – infinitiv, jd. – jednina, l. – lokativ množine, mn. – množina, m. r. – muški rod, n. – nominativ množine, N. – nominativ jednine, n. p. – naglasna paradigma, part. – particip, prez. – prezent, pridj. – pridjev, s. r. – srednji rod, stand. – standardni, usp. – usporedi, ž. r. – ženski rod.

neobjavljenom dijalekatnom građom iz raznih hrvatskih govora², a za neke ćemo od problemâ pokušati pružiti nova objašnjenja ili ih detaljnije raspraviti.

1. Praslavenski

Praslavenski naglasni sustav

Za kasni se praslavenski ili općeslavenski tradicionalno rekonstruiraju sljedeći prozodemi:

- " — akut ili stari akut, npr. *kǫrva (hrv. *kràva*, sln. *kráva*, češ. *kráva*³, rus. *корова*, bug. *кpàва*)
- ` — kratki cirkumfleks, npr. *slǫvo (hrv. *slǫvo*, sln. *slovô*, rus. *слово*, bug. *слòво*)
- ^ — dugi cirkumfleks, npr. *zǫlto (hrv. *zlâto*, sln. *zlatô*, češ. *zlato*, rus. *зòлото*, bug. *злâто*)
- ` — kratki neoakut, npr. *bǫbъ (hrv. *bǫb*, sln. *bǫb*, slč. *bǫb*, rus. dij. *бωб*)
- ~ — dugi neoakut, npr. *kǫrlъ (hrv. dij. *krâlj*, sln. *krâlj*, češ. *král*, slč. *krâl*, rus. *король*)

Često se u rekonstrukcijama javlja i znak *', što je oznaka samo za mjesto naglasaka i obično se rabi pri označavanju naglasaka na zadnjem slogu gdje su, prema tradicionalnom gledištu, pokraćeni svi stari dugi slogovi.

Stari se akut mogao javiti na bilo kojem slogu u riječi (*bǫba, *lopǫta, *golvǫ⁴), ali samo na dugom slogu (tj. na *a, *i, *u, *y, *ě, *e, *o koji su etimološki uvijek dugi te na dvoglasima tipa *VR: *br, *br, *bl, *bl, *er, *or, *el, *ol koji su kao dvoglasni također uvijek dugi). Tradicionalno se rekonstruirala fonetski kao duga uzlazna intonacija, prema sln. odrazu koji je uzlazan (duljina je sekundarna, vidi dolje) i prema rus. odrazu koji kod punoglasja ima naglasak na drugom dijelu (*корова*), što se poklapa s uzlaznošću srodnoga latv. ~ i pisanjem duljine na drugom dijelu dvoglasa u stprus. Međutim, iz dugoga je uzlaznoga naglasaka teško izvesti i hrv. kratki `', slč.

² Svi su dijalekatni podatci kod kojih nije naveden izvor moji.

³ Duljina kao odraz staroga akuta u modernom češ. nije baš pouzdana jer je u dosta riječi ona sekundarno uklonjena analogijom prema višesložnim oblicima gdje je kraćenje očekivano, usp. češ. *vrána* < *vǫrna, ali *vranou* < *vǫrnojo): češ. *žába*, *vrána*, *jáma*, ali *ryba*, *straka*, *raka*, *myš*, *rak* ~ hrv. *žába*, *vrána*, *jáma*, *riža*, *svrâka*, *râka*, *mîš*, *râk* itd. Katkada se u takvim slučajevima duljina može vidjeti u stčeš., ali je ondje problematično što je duljina u stčeš. tekstovima uglavnom nedosljedno bilježena.

⁴ Tu se često bilježi kao *golvǫ jer je u zadnjem otvorenom slogu pokraćen još u praslavenskom (usp. hrv. dij. *glāvǫ*, sln. *gláva*, češ. *hlava* itd.).

kraćinu i češ. duljinu te rusku uzlaznost na punoglasju. Moguće je da je psl. akut zapravo fonetski bio nešto posve drugo, primjerice slog s prozodijском glotaliziranošću (slično danskom *stødu*) ili nešto tomu slično.

Kratki i drugi cirkumfleks bilježimo tradicionalno dvama posebnim znakovima, međutim jasno je da je posrijedi isti prozodem na kratkom (*e, *o, *ь, *ѣ) odnosno dugom slogu (vidi gore). Cirkumfleks se javlja samo na apsolutnom početnom slogu fonetske riječi i zapravo su riječi s početnim cirkumfleksom fonološki bile vjerojatno nenaglašene. Ta se fonološka nenaglašenost fonetski ostvarivala kao silazan naglasak (njegovu silaznost potvrđuju i hrv. i sln. i rus. odrazi)⁵. Dijalektalno se u općeslavenskom javlja i neocirkumfleks, sekundarni cirkumfleks (koji se u svim jezicima odražava jednako kao i stari dugi cirkumfleks) koji se u nekim kategorijama javlja umjesto staroga akuta — jedino je opće mjesto gdje se javlja g. tipa *kôrvъ (hrv. dij. *krâv*, sln. *krâv*, češ. *krav*), ali ni ondje nije sve-slavenski (usp. rus. *корѡв*, a ne **кѡров*). U više se kategorija javlja samo u sln., kajk. i Sčak.

Kratki i dugi neoakut se također pišu dvama različitim znakovima, ali je i tu riječ o istom prozodemu na kratkim i dugim samoglasima. Neoakut se tradicionalno rekonstruira kao uzlazna intonacija na osnovi sln. (dugi uzlazni u u *králj*) i rus. (*корѡль* s naglaskom na drugom dijelu punoglasnoga odraza) te opisa hrv. dij. ~ kao uzlazne intonacije (više vidi dolje). U sumnju bi se moglo dovesti postojanje posebne, uzlazne intonacije * ` na kratkim samoglasima, no, kako god bilo, *ò ima poseban odraz u slč. (*bôb*) i u rus. lekinskim dij. (*бѡб*)⁶.

Praslavenske naglasne paradigme

U praslavenskom se od vremena Christiana Stanga (1957) rekonstruiraju 3 naglasne paradigme — n. p. *a*, n. p. *b* i n. p. *c*⁷:

⁵ U standardnom (tokijskom) japanskom primjerice fonološki nenaglašene riječi imaju naglašen zadnji slog, tj. imaju visoke sve slogove osim početnoga.

⁶ Kao tipološka se paralela za kratak uzlazan naglasak mogu dakako navesti novoštok. govori (od kojih neki svakako imaju opreku po intonaciji i na kratkim slogovima iako se u drugima opreka primarno ostvaruje ipak preko visine zanaglasnoga sloga — tu štokavski nikako nije jedinstven), rubni čak. i kajk. govori koji imaju ` (u načelu pod štok. utjecajem) i neki sln. govori (kratki je uzlazni naglasak u sln. govovima u načelu moguć samo na švau u primjerima kao *màgla*, što se kao varijanta, uz *māglā*, javlja i u sln. stand., ali se u koruškim govovima ` javlja i u primjerima kao *jāgoda, tj. kao odraz neprodužena staroga akuta).

⁷ Često se razlikuje, a tako će biti i u ovome članku, pisanje *a*, *b*, *c* za psl. n. p. i A, B, C za n. p. u pojedinim slavenskim jezicima gdje n. p. A, B, C potječu od psl. n. p. *a*, *b*, *c*, ali se od njih razlikuju svojim obilježjima i riječima koje u njih ulaze. Tako primjerice riječ *sŷnъ pripada psl. n. p. *c*, a riječ *sŷm* hrv. n. p. C, no riječ *bŷrdo pripada psl.

n. p. *a* — *bába, A. *bábŏ (hrv. *bàba*, A. *bàbu*), *gáďbъ, G. *gáďa (hrv. *gàd*, G. *gàda*), *kopýto, G. *kopýta (hrv. *kòpito*, G. *kòpita*), *sъmьrtъ, G. *sъmьrti (hrv. *smřt*, G. *smřti*), *sláďbъ, s. r. *sláďo (hrv. *slàb*, s. r. *slàbo*), *páťiti, 2. mn. prez. *páťite (hrv. *pàťiti*, 2. mn. prez. *pàťite*)

n. p. *b* — *žena, A. *ženŏ (hrv. *žèna*, A. *žènu*), *pŏrъ, G. *pŏpà (hrv. *pòp*, G. *pòpa*), *selŏ, G. *selà (hrv. *sèlo*, G. *sèla*), *ŏgňbъ, G. *ŏgňi⁸, *dŏbrъ, s. r. *dŏbrŏ (hrv. *dòbar*, s. r. *dòbro*), *nosŭti, 2. mn. prez. *nŏsŭite (hrv. *nòsiti*, 2. mn. prez. *nòsŭite*)

n. p. *c* — *nogà, A. *nŏgŏ (hrv. *nòga*, A. *nògu*), *gŏlsъ, G. *gŏlsa (hrv. *glàs*, G. *glàsa*), *zvŏno, G. *zvŏna (hrv. *zvŏno*, G. *zvŏna*), *gŏldъ, G. *gŏldi (hrv. *glàd*, G. *glàdi*), *dŏrgъ, s. r. *dŏrgŏ (hrv. *dràg*, s. r. *dràgo*), *čŭnŭti, 2. mn. prez. *čŭnŭtŭ (hrv. *čŭniti*, 2. mn. prez. dij. *čŭnŭtŭ*)

N. p. *a* ima uvijek akut na samoglasu u osnovi koji se nikada ne mijenja. N. p. *b* ima uvijek ili neoakut na zadnjem slogu osnove (*bŏbъ, *vŏrtŭtŭ) ili naglasak na prvom slogu nakon osnove (*trāvà, *nosŭti). N. p. *c* ima pomičan, slobodan naglasak — riječ ima cirkumfleks na početku (A. *rŏkŏ), akut u sredini (i. *rŏkàmi, *učŭti) ili naglasak na kraju riječi (d. *golsomŭ, 2. mn. prez. *učŭtŭ). U slučaju početnoga cirkumfleksa, on uvijek preskače na slog ispred sebe (prijedlog ili veznik) u fonetskoj riječi, npr. *nà rŏkŏ (hrv. *nà rŭku*). Ako se iza riječi s cirkumfleksom nalazi riječ bez svoga inherentnoga naglasaka, naglasak prelazi na nju (*rŏkŏ žè)⁹.

Ivšićev zakon

U n. p. *b* je naglasak uvijek ili na zadnjem slogu osnove ili na prvom zaosnovnom slogu, kako vidjesmo. Ivšić je stoga objasnio neoakut kao retrakcijski naglasak (1911), tj. naglasak nastao povlačenjem naglasaka na prethodni slog. Tako on prema hrv. dij. G. *kràljà* < *korl'á objašnjava i neoakut u N. *kràlj* od starijega *korl'ŭ gdje neoakut nastaje povlačenjem naglasaka s oslabjela jera. Kako je retrakcijsko podrijetlo neoakuta jasno u primjerima sa stezanjem poput hrv. dij. 2. mn. prez. *pŭtâte* (< *pŭtâte < *pŭtâte < *pŭtâte gdje *-áe- stezanjem daje *-â-) prema rus. *вымáеме* (< *pŭtâte bez stezanja), Ivšić je i u primjerima kao *nŏsŭite*, *vŏrtŭtŭ* pretpostavio starije *nosŭite, *vŏrtŭtŭ gdje bi neoakut također postajao povlačenjem

n. p. *a*, a riječ *břdo* hrv. n. p. C itd. Za opis sinkronijskih n. p. u hrv. sustavu imenske sklonidbe vidi Kapović 2006a i Kapović 2007.

⁸ U hrv. ne postoji n. p. B kod *i*-osnovâ (vidi Kapović 2007), ali usp. s prelaskom u *o*-osnove dij. (Orubica) *ŏgán*, G. *ŏgŭna* prema ujednačenom hrv. stand. *ŏganj*, G. *ŏgnja* (i ujednačenom srp. stand. *ŏganh*, G. *ŏgnha*).

⁹ To se zove pravilo Vasiljeva i Dolobka i posvjedočeno je u strus. i srbug. U hrv. usp. *zŭmŭs* < *zŭmŏ sŭ : *zŭmu*, *nŏčas* < *nokŭs sŭ : *nŏč*, *večeras* < *večerg sŭ : *večŕ* itd.

(silaznoga) naglasaka na prethodni slog. Slično se povlačenje silaznoga naglasaka iz sredine riječi vidi i u hrv. dij. g. *lòpāt* < *lopâtъ (s neocirkumfleksom kao *krâvъ, vidi gore) prema N. *lopàta* < *lopáta. Ivšić je tako objasnio neoakut retrakcijski te se po njemu povlačenje naglasaka (s unutarnjega silaznoga sloga) kojim postaje neoakut zove *Ivšićevim zakonom* (koji se češće zove *Stangovim zakonom*, prema Stangu koji je neoakut objasnio 46 godina poslije na isti način kao i Ivšić)¹⁰. U svjetskoj je akcentologiji druge polovice 20. stoljeća, nakon Ivšića i Stanga, općeprihvaćena retrakcijska hipoteza o podrijetlu neoakuta.

Diboov zakon

Nakon Stanga ruski je akcentolog Vladimir Dibo objasnio, usporedbom slavenskoga naglasaka s lit. i s naglaskom drugih ie. jezika, zaosnovni naglasak u n. p. *b* pomicanjem naglasaka s prethodnoga sloga. Tako *bobà postaje od starijega *b'oba¹¹, *ženà od *ž'ena itd. To je nazvano *Diboovim zakonom* (zakon glasi — naglasak se pomiče sa svakoga neakutirana sloga na sljedeći slog¹²). Poslije je zaosnovni naglasak, postao *Diboovim zakonom*, mogao opet biti povučen po *Ivšićevu* (tj. *Stangovu*) zakonu. Tako se *nòsīte objašnjavalo razvojem *n'asejte > *nosīte (*Dibo*) > *nòsīte (*Ivšić*), *kōrl'ъ razvojem *k'arlju > *korl'ъ (*Dibo*) > *kōrl'ъ (*Ivšić*). Za starije mjesto naglasaka usp. lit. n. *blūsos* prema psl. *blъxy (hrv. *bùhe* < *buhè*) ili lit. *gātavas* prema psl. *gotòvъ (hrv. *gòtov* < *gotòv*). Međutim, jednako se tako može pretpostaviti i da je *Diboov zakon* djelovao samo u oblicima kao *bobà i *ženà, ali da ga u oblicima poput *bòbъ ili *nòsīte nikada nije bilo nego da je naglasak jednostavno ostao na istom mjestu. To je pitanje u načelu nerješivo jer su obje varijante jednako moguće. Djelovanje nam *Diboova* pa onda *Ivšićeva zakona* u svim primjerima omogućuje jednostavnost da se *Diboov zakon* gleda kao bezizniman, a nedjelovanje nam *Diboova zakona* u svim slučajevima omogućuje da u primjerima kao *nòsīte ne pretpostavljamo dva glasovna zakona nego nijedan¹³. U slučaju je druge mogućnosti pomalo pro-

¹⁰ Povlačenje se naglasaka s oslabjela poluglasa pri čemu nastaje neoakut, kao u g. *vorgъ > hrv. dij. g. *vrâg* (prema N. *vrâg* < *vôrgъ u n. p. c), katkada zove *Ivšićevim pravilom*.

¹¹ Znakom ' bilježim naglasak koji se još nije pomakao po *Diboovu zakonu*.

¹² Od zakona je izuzet cirkumfleks u n. p. c jer su te riječi bile fonološki nenaglašene.

¹³ Zanimljivo je da je sâm Dibo od početka dopuštao zapravo obje te mogućnosti (vidi Hendriks 2003), a da su drugi (zapadni) akcentolozi preapodiktički shvatili Diboov prijedlog. Nizozemska akcentološka škola (i njezin predvodnik Frederik Kortlandt) smatra da je naglasak pomaknut prema *Diboovu zakonu* u svim slučajevima osim na poluglas (usp. Kortlandt 1975:15).

blematično objasniti zašto i nepomaknuti naglasak u *nòsīte i *kōrĭъ daje jednak fonetski odraz kao i primjeri gdje neoakut sigurno postaje retrakcijom (kao g. *vōrgъ < *vorgъ u n. p. c).

Dok je većina akcentologa nakon ranih radova Stanga, Diboa i Iljiča-Svitiča¹⁴ sredinom 20. st. prihvatila sveslavenskost *Diboova zakona*, moskovska je akcentološka škola (koju čine Vladimir A. Dibo i Sergej Lj. Nikolajev) krajem 80-ih godina *Diboov zakon* proglasila nizom različitih pomicanja naglasaka udesno koji su se dogodili na razne načine u raznim praslavenskim dijalektima (Дыбо—Замятина—Николаев 1993:18–21)¹⁵. Oспоравanje je djelovanja »klasična« *Diboova zakona* najuvjerljivije kod primjera slavenskih *i*-glagola (usp. Дыбо—Замятина—Николаев 1990:112–121 i Kapović *uskoro*). Moskovljani među ostalim tvrde i da Diboov zakon možda uopće nije djelovao u nekim praslavenskim dijalektima u nekim situacijama, npr. u bugarskom starotrnnavskom dijalektu (usp. građu u Дыбо—Замятина—Николаев 1990:160–253). Međutim, premda se čini sigurnim da *Diboov zakon* ipak nije bio tako jednostavan kao što se činilo (na što prije svega upućuje rekonstrukcija *i*-glagolâ) i premda ne treba isključiti mogućnost da je njegovo djelovanje u nekim slavenskim dijalektima bilo ograničeno, građa nam starotrnnavskoga dijalekta to ne dokazuje zasigurno¹⁶ iako je mnoge činjenice ondje teško objasniti i u okviru klasične akcentologije i u okviru »novoga« moskovskoga pristupa.

¹⁴ On je izveo bsl. naglasne paradigme iz ie. izvora (usp. Иллич-Свитыч 1963), što je također općeprihvaćeno.

¹⁵ Za pregled razvoja teorijâ moskovske akcentološke škole vidi Hendriks 2003.

¹⁶ Kod imenicâ bi se oblici poput starotrnnavskoga G. *grъxa*, n. *grъси* (prema tradicionalnoj rekonstrukciji G. *grĕxâ, n. *grĕsi), N. *ženâ*, ali n. *ženy* (prema tradicionalnoj rekonstrukciji N. *ženâ, n. *žený) u n. p. B mogli u okviru tradicionalnoga pristupa objasniti težnjom da se razlika n. p. B i n. p. C u starotrnnavskom svede na jednostavnu opreku po tome što naglasak preskače (vidi gore) kod početnoga naglasaka u n. p. C, a u n. p. B ne, dočim su stare razlike po mjestu naglasaka uklonjene. Usp. u n. p. C G. *grâda*, n. *grâdi* (Г označava da tu naglasak skače na prijedloge i veznike, čega nema kod oblikâ n. p. B) i N. *ржкâ*, n. *ржкы*. Za ujednačeno mjesto naglasaka usp. i I. *grъxômъ*, *grâdômъ*, i. *grъxy*, *grâdy* (prema klasičnoj rekonstrukciji *grĕxômъ, ali *gôrdômъ te *grĕxy, ali *gordý). Više građe vidi u Дыбо—Замятина—Николаев 1990:174–177. Kod glagolâ je situacija nešto teža (vidi shemu u Дыбо—Замятина—Николаев 1993:9, no građa još nije objavljena), ali i ondje bi posvjedočeni oblici mogli objasniti tendencijom da se u n. p. B u nekim oblicima (poput glagolskog pridjeva radnog, npr. *творили* prema klasičnom *tvorĭli) naglasak analogijom veže za osnovu, kao u n. p. A (s obzirom na to da je naglasak n. p. B i n. p. A već ionako bio isti u prezentu), dočim se u drugim oblicima (poput aorista ili imperativa) naglasak ujednačava po mjestu s n. p. C (usp. 3. jd. aor. n. p. B *твори* prema klasičnom *tvori i prema *rōdi u n. p. c), a jedinom razlikom preostaje nepreskakanje početnoga naglasaka u n. p. B i preskakanje u n. p. C.

Naglasna paradigma *d*

Osim klasičnih triju naglasnih paradigama, moskovska akcentološka škola rekonstruirala i četvrtu, »miješanu« — n. p. *d*, npr. NA. *rògъ (kao u n. p. *c*), ali G. *rogà (kao u n. p. *b*), što bi odgovaralo lit. n. p. 2 u *rāgas*. Tā bi n. p. *d* u većini slavenskih dijalekata dala ili n. p. *c* ili (rjeđe) n. p. *b* (usp. hrv. *rôg*, G. *ròga* — n. p. *C*, ali *bòk*, G. *bòka* — n. p. *B*, no također i *bòk*, G. *bòka* — n. p. *C*¹⁷). N. bi p. *d* pak izravno bila očuvana u nekim slavenskim dijalektima — primjerice u istočnoslavenskim galicijskim i pskovskim govorima ili u nekim čakavskim govorima. Kod čakavskih je govora građa za rekonstrukciju prilično loša, susačka se građa (Hamm — Hraste — Guberina 1956) najčešće smatra nepouzdanom, a ni podatci iz Sáli, koji izgledaju najperspektivnije, također ne ulijevaju puno nade jer i ondje ima puno dvostrukosti tipa *bròd*, G. *bròda/brodà*, *brûs*, G. *brûsa/brûsà*, *dâr*, G. *dâra/dârà* itd.¹⁸, što ukazuje na mogućnost da u sustavu postoji dosta miješanja naglasnih paradigama. Tu valja napomenuti i da je teško očekivati da neće biti miješanja paradigama u sustavu koji otpočeta ima »miješanu« paradigmu — stoga se postavlja pitanje je li se uopće moguće nadati pouzdanim podacima¹⁹. Primjeri se iz istočnoslavenskih govora, kao *мóлом*, G. *молотá* (< *mòltъ, G. *moltà), čine nešto pouzdanijim jer je teško zamisliti kako bi mogli sekundarno nastati. Uvjerljivo izgledaju i primjeri sln. starih *s*-osnova poput *kolò*, G. *kolésa* (< *kòlo, G. *kolèsa) koje je također teško objasniti mlađim razvojem. Kao takav primjer izgleda i hrv. dij. (Siče) *klûse*, *klûseta*²⁰.

Teorija valentnosti i indoeuropski tonovi

Kada se eliminira djelovanje *Diboova zakona*, mjesto se naglasaka u slavenskom može prilično jednostavno odrediti tzv. *teorijom valentnosti* (vidi npr. Дыбо 1981:260–262 ili Дыбо 2000:11–14). Svi se morfemi mogu podijeliti na *dominantne* (+), tj. one koji imaju inherentan iktus, i na *recesivne*

¹⁷ Ta je riječ također pripadala n. p. *d* prema Moskovljanima (Дыбо—Замятина—Николаев 1993:161–164).

¹⁸ Građu mi je, koju je skupila Elena Budovska, a provjerio Božidar Finka, na raspolaganje ljubazno dao Sergej Nikolajev (za *bròd* vidi i Дыбо—Замятина—Николаев 1993:168). Sali danas više nemaju razlikovna tona, ali prema svjedočenju prof. Finke još je njegov djed imao tu razliku.

¹⁹ Problem je i u tome što većina čak. govora koje se navodi za n. p. *d* nemaju više neoakuta što olakšava miješanje naglasnih paradigama jer je *pūt* < *pūt* sad jednako starom *rûb* pa se i naglasak u kosim padežima može pomiješati. Neoakut je očuvan primjerice u Senju, no ondje je primjera n. p. *D* tipa *dròb*, G. *drobà* (Moguš 1966:67) razmjerno malo, a i nemaju puno veze s klasičnim primjerima za n. p. *d*.

²⁰ Prema *klûse*, *klûseta* u Dubočcu i *klûse*, *klûseta* u Babinoj Gredi, sve u Posavini.

(–), koji nemaju svog iktusa. Dominantni su oni morfemi koji imaju svoj iktus, tj. korijeni n. p. *a* i n. p. *b* (npr. *jǎma ili *s'estra), nastavci koji »privlače« naglasak u n. p. *c* (npr. u i. *rǫkǎmi) te neki sufixi. Korijeni su n. p. *c* recesivni (npr. *mōldъ). U svakoj riječi može biti više recesivnih i dominantnih morfema, pravilo je da se iktus (naglasak) postavlja automatski na prvi dominantan morfem u riječi. Ako u riječi nema dominantnih morfema, riječ je fonološki nenaglašena (tj. ima cirkumfleks na početku riječi) – takav se oblik često naziva *enklinomenskim oblikom*. Tako se npr. *vǫrna (n. p. *a*), *na vǫrnǫ, *s'estra > *sestrǎ (n. p. *b*), *na se'strǫ > *na se'strǫ i *vodǎ, *vǫdǫ, *nǎ vodǫ (n. p. *c*) analiziraju kao *vǫrnǎ, *nǎ vǫrnǫ, *s'estrǎ, *na s'estrǫ, *vodǎ, *vǫdǫ, *nǎ vodǫ. Moskovljani pretpostavljaju da su dominantni i recesivni morfemi prije posljednje faze praslavenskoga (a svakako u bsl.) bili fonetskim realijama²¹ (pri čemu je (+) najvjerojatnije bio visok ton, a (–) nizak) te da se ti bsl. tonovi izvode izravno iz ie. sustava tonova²². Ie. ne bi dakle imao, kao što se uobičajeno rekonstruira, sustav slobodna naglasaka više-manje očuvana u vedskom, nego bi i ondje svaki morfem bio inherentno visok ili nizak (tj. dominantan ili recesivan, s obzirom na to da se ne može znati kako su se ta obilježja doista fonetski ostvarivala), a da je mjesto naglasaka poslije određeno u raznim jezicima na razne načine (ovisno o kombinacijama (+) i (–) morfema). Neke bi podudarnosti bsl. sustava s primjerice vedskim ili latinskim trebale potvrđivati tu pretpostavku. Primjerice, glagoli s osnovom na okluziv koji tvore sigmatiski aorist u vedskom i latinskom, te u latinskom pokazuju kraćenje korijena u participu na *-tus* pravilno odgovaraju bsl. glagolima recesivnih korijena (tj. slav. n. p. *c*), usp. stind. aor. *pákšat*, lat. *coxī* ~ slav. *pektī, *pěko (n. p. *c*), stind. *rāvišam*, lat. *rutus* ~ slav. *rǫvǎti, *rǫjǫ (n. p. *c*), lat. *status* ~ slav. *stajǎti, *stǎjǫ (n. p. *c*) (Николаев-Старостин 1982). Ipak, takve bi podudarnosti trebalo još preispitati. Danas je najprihvaćenije pak mišljenje ono po kojem se bsl. naglasni sustav izvodi iz ie. sustava slobodnoga naglasaka (očuvana u vedskom, nešto manje u grčkom, posredno u germanskom i vjerojatno anatolijskom). Tako, prema Iljič-Svitiču (Иллич-Свитыч 1963, Illich-Svitych 1979), slavenska n. p. *c* postaje prema ie. oksitonama, a sla-

²¹ Prema moskovskoj je akcentološkoj školi sustav valencijâ još bio živ (tj. fonetski stvaran) u doba djelovanja *Diboova zakona* tj. *Diboovih zakonâ* (različitih pomicanja naglasaka nadesno ovisno o slav. dijalektu i uvjetima u pojedinoj riječi).

²² Usp. Dybo—Nikolayev—Starostin 1978 gdje se navode i tipološke paralele za takav razvoj (ponajprije iz abhasko-adigejske jezične porodice). Sustavi se s paradigmatiskim naglaskom (u kojem riječi tradicijski pripadaju jednoj od naglasnih paradigma, a prema naglasnim se paradigmama osnovnih riječi ravnaju i izvedenice) prema njima uvijek povijesno postaju iz starijih sustava u kojem su pojedini morfemi mogli imati različite valencije (+ i –, tj. biti visoki ili niski npr.). Ipak, dotične tipološke usporednice valja dodatno istražiti.

venska n. p. *b* prema ie. baritonama, usp. grč. ποιινή ~ slav. *čěná, *čěno (n. p. *c*), stind. *svásā* ~ slav. *sestrà, *sestrò (n. p. *b*).

2. Hrvatski

Odras staroga akuta

Stari akut (*´) daje u svim hrvatskim govorima ˘. Taj se naglasak obično naziva *kratkim silaznim*, zato što je u standardnom hrvatskom, i nekim novoštokavskim govorima (npr. govorima Dalmatinske zagore) taj naglasak doista u načelu uvijek upravo kratak i silazan (možemo ga nazvati »kanonskim« izgovorom ˘). Međutim, izgovor se ˘ jako razlikuje u različitim govorima te ne mora biti ni kratak ni silazan. Često je on poludug ili čak dug (ali to ne znači da se nužno fonetski izjednačuje s »dugim naglascima«) i uzlazan, a ne silazan. U hrvatskoj se dijalektologiji takav »nekanonski« izgovor ˘ često bilježi znakom ˘˘, koji se zove »tromim naglaskom«, a također je zapravo vrlo neprecizan jer može pokrivati različite »nekanonske« ostvaraje ˘. Često odgovara izgovoru dinamičkoga naglasaka (bez razlikovne duljine) koji nalazimo u nekim hrvatskim govorima kao što suvremeni gradski govori Zagreba i Rijeke. Takav je izgovor najčešći u kajkavskom²³, a javlja se i u čakavskom²⁴ (iako se i u njem, po-

²³ U Štuparju se kraj Krapine »kratki silazni« naglasak npr. najčešće ostvaruje kao jako dugi »tromi« naglasak (puno duži od uobičajena), npr. *vrána*, potpuno drugačijega tonskoga kretanje nego u ˘ ili ˘. Uza nj se puno rjeđe javljaju i alotoni — ne toliko dug »tromi« naglasak i kratak odsječan »kanonski« ˘. »Kanonski« se izgovor redovno javlja u jednosložnim riječima zatvorenih slogova (npr. *brāt*, ali *bráta*) i iza prednaglasne duljine (npr. inf. *ženíte se*, ali *trūbite*), ali fakultativno i u drugim položajima (npr. *bāba/bāba*). Taj je dugi aloton ˘ često fonetski duži od npr. »pravoga« dugoga naglasaka ˘. Pa ipak, da ˘ ipak nije i fonološki dug, vidi se po tome što je primjerice *ō* pod ˘ i ˘ (»pravim« dugim naglascima) u načelu ili diftongirano ili zatvoreno (*˘ō* ili *ō*), dok fonetski dugo *ō* pod ˘ nikad nije. I Jedvaj za Bednju navodi da se ˘ izgovara dugo osim nakon duljine gdje je ostvaraj kratak (1956:283). U nekim se pak kajk. govorima ˘ najčešće izgovara razmjerno kratko premda nikada toliko »odsječeno« kao u štokavskom.

²⁴ O takvu »produljenu« izgovoru u Sčak. vidi i u Zubčić 2006 gdje su podatci zasnovani na slušnom dojmu. Dakako, i u čak. se javlja »kanonski«, silazan i »odsječeni« izgovor — u Matuljima je kraj Opatije (Sčak.) ˘ u načelu uvijek kratak i »odsječeni«, a »tromi« se, produljen izgovor javlja sasvim iznimno. U Tisnom je na Murteru (no taj je govor pretrpio velik utjecaj štok., ondje se npr. govori *gláva*, *nōga*, *lōžiti*, *štā/zāšto*, ali *nogē*, *ložī*), u Smokvici na Korčuli (također poštokavljen govor: *gláva*, *nōga*, *lōžit*, *ložī se*, *čīnī*, *sūša*, *štō*) i u Pučišćima na Braču izgovor ˘ također gotovo istovjetan »kanonskomu« novoštok. U kajk. se ˘ (koji se uglavnom ostvaruje kao »tromi« ˘) katkada može toliko produžiti da postaje (fakultativno) jednak neoakutu (usp. u Zaboku fakultativno kod mlađega govornika *krāva*, *rāna*, *sēsti*, *krāsti* kao *trāva*, *sūša*, *rāsti*, uz osnovno *krāva*, *sēsti*, *krāsti*, *bāba* itd.), a to se katkada događa i u nekim posavskim staroštok. go-

gotovu na jugu, " izgovara i »kanonski« silazno), ali nikako nije rijedak ni u štokavskom²⁵. Primjerice, u Posavini se " često izgovara »produljeno« (katkada jednako dugo kao »dugi naglasci«)²⁶, a sasvim rijetko se gdje gdje može u izgovoru i posve stopiti s ~ (što se događa i u kajkavskom). Moglo bi se pomisliti da se upravo to dogodilo u onim čakavskim govorima u kojima se à (u južnoj i srednjoj Dalmaciji, npr. Brač, Hvar, Vis, Ugljan) i à, è, ò (na sjevernom Jadranu, npr. Susak, Cres) u neposljednem slogu dulje u ē, õ, ā²⁷ (točni uvjeti duljenja tj. što se i kada dulji ovisi o pojedinom govoru²⁸) pa se primjerice umjesto *lopàta* izgovara *lopāta*²⁹. Nije teško zami-

vorima. U Tuškanima se pak kraj Karlovca (pokajkavljeni čak. govor) *slàma, vràna, gād* izgovaraju kratko i »odsječeno« premda ne istovjetno štok.". To bi, dakako, sve trebalo detaljno fonetski instrumentalno istražiti.

²⁵ Često se napominje kako u čak. i kajk. tronaglasnim sustavima, gdje nema kratkoga uzlaznoga naglasaka, " ne mora nužno biti fonetski silazan. Međutim, i u mnogim se novoštokavskim govorima koji imaju kratki uzlazni naglasak " bez ikakvih problema izgovara i »produljeno« kao ". To što " nije kratak i silazan nikako ne znači da se mora stopiti s `.

²⁶ Ipak, ne može se generalizirati. Dok je primjerice u Sikerevcima »tromi« naglasak gotovo redovit, u Orubici se " ostvaruje redovito »kanonski«, »odsječeno«. U Sičama se pak »tromi« naglasak javlja uglavnom u jednosložicama. Vidi više u Kapović 2008.

²⁷ Za takvo duljenje usp. i Langston 2006:124–126. Tipološki se slična promjena dogodila i u litavskom gdje se nepočetno *e* i *a* dulje pa se od staroga **mèta* »mèčē« dohva *mèta*, od staroga **ākmenj* »kamen (A.)« dohva *ākmenj* itd.

²⁸ U nekim se govorima -*a* prividno dulji i u zadnjem slogu. Tako Maričić Kukljičanin 2000 navodi za Kukljicu na Ugljanu primjere kao *ženā, vodā* s duljenjem u zadnjem otvorenom slogu, ali *dūšā, glāvā, trāvā, zvīzdā, grēdā, grih/jōtā, grdobā, rosā, mēzdrā* bez duljenja. Međutim, pitanje je koliko je njegovo bilježenje pouzdano, Mislav je Benić (osobna komunikacija) za Kukljicu primjerice zabilježio *ženā, rosā, vodā, griotā, sestřā, jedvā, pošlā, dicā, molgā, poslā*, no također i *matrijālā, došlā, nekā, gorā*, a sa zanaglasnikom *vrglā san/vrglā san, reklā mu je, reklā san, dobrā si*. Slično je i u gradu Visu, usp. Vis (Ròki 1997 uz promijenjeno bilježenje) *dūšā, ženā, kosā, gorā, nogā, pīzdā, fōlā, glōvā* uz *glōvā od brōk(v)i*, ali i *glōvā od famēji, vodā* uz *vodā je iz tramuntōni, trōvā i trōvā* (:124), *rūkā, mōhā* »dio mreže«, *jutinā* »osušen životinjski izmet«, ali *jutinā* »kiselost« itd. Iako bi ovakve slučajeve trebalo još dodatno istražiti, bit će da je tu riječ o uopćavanju tj. leksikalizaciji ili " iz izvornoga **ženā* na kraju fonetske cjeline ili ~ > ^ iz fonetskih riječi kao **ženā* je, a posve je vjerojatno da u takvim slučajevima ima dosta fluktuacije, kao i razlikā među pojedinim govornicima.

²⁹ Usp. primjere iz Káli na Ugljanu *dāje, tāmō, s vāmi, dolāzili, stāvili, zvāti, čāše, nāše, trāje, Mlāka, Drāge* itd., iz Komize na Visu *rāme, māška, krāva, māslina, jābuka, prāskva, māter, žerāva, kopāna, pijānica*, iz Pučišća na Braču *bāvīt se — bāvīn se, bogātīt — bogātīn, blātīt — blātīn, gādīt — gādī mi se, gāzīt — gāzīmo, grābit — grābin — grābīmo, kāsīt — kāsīmo*, iz Pitava na Hvaru *krāva, rāna, vrāna, slāma, ženāmin, privāriili, pāmetan, rādosan, žālosni, plākat* itd. Za još primjera i raspravu vidi npr. i Vidović—Kurtović 2005. Takvo se novo *ā* može izjednačiti sa starim *ā* (usp. Orlec *krāva* = *krāj*, Houtzagers 1985), ali i ne mora: Komiza *krāva* : *mlōdi* »mladi«, Pučišća *slāvīmo* : *jōvīmo* »javīmo«, Pitve *krāva* : *glōvā* itd. U Pitvama tomu duljenju ima i nekoliko iznimaka: *rāt,*

sliti da " , kao »produljeni« aloton naglasak " (ali različit od ~), postane fonetski potpuno jednak neoakutu (za razliku od onih govora u kojima se izgovara *lopáta*, ali *divōjka*). Međutim nipošto ne stoji da je u svim govorima gdje " daje ~ naglasak " prije nego što se je stopio s ~ bio uvijek izgovaran kao »tromi« ". Tako je jamačno bilo u nekim čakavskim govorima, ali za južnodalmatinske otoke (Brač, Hvar, Vis) prije treba pretpostaviti da se ã prije duljenja (koje se je dogodilo vjerojatno u zadnjih 100, 200 godina)³⁰ izgovaralo »kanonski«, silazno³¹. Valjalo bi detaljno fonetski istražiti kakav je običan izgovor " u govorima u kojima je staro ã (i ě i ð) u neposljednem slogu dalo ā (tj. ě, ð). Valja napomenuti što se tiče izgovora " općenito i to da nipošto nije samorazumljivo da upravo »kanonski« kratki silazni odraz mora biti starijim od »nekanonskoga«, »produljena« odraza, pogotovu ako je posrijedi " nastao od staroga akuta.

U sln. je odraz * " dugi uzlazni naglasak ' (npr. sln. *sláma* prema hrv. *slàma*). Duljina je tu u slovenskom mlada, nastala sekundarnim duljenjem svih nezavršnih slogova koje nije obuhvatilo sve sln. govore. U zadnjem je slogu, kao i u hrvatskom, odraz kratak (i silazan): sln. *brät* = hrv. *brät*. Tradicionalno se drži (još od Ramovša) da je u uzlaznosti sln. odraza * " očuvana stara uzlaznost slavenskoga staroga akuta. Sln. ' međutim ne mora nužno biti dokaz za to jer je dugi uzlazni naglasak ' u sln. (jednak ' koji postaje od staroga * ~) mogao nastati i sekundarnim duljenjem od kratkoga (silaznoga) " jednaka hrvatskom (dakle, sln. je *sláma* moglo nastati i od staroga **slàma*) jednako kao što se u mnogim čak. govorima *slàma* sekundarno dulji u *sláma*. To bi dakako značilo da je * " u sln. postao silazan istom nakon progresivnoga pomaka cirkumfleksa (vidi dolje). No čini se da klasičnu teoriju o razvoju **vràna* > **vràna* (a ne **vràna*) > *vrána* u sln.

G. *ràta* (ali *brät*, G. *brāta*), *zarātyli*, *pāzit* — *pāzin* (ali *gāzit* — *gāzin*), *bāba* (ali g. *bābih*), *jādan* — *jādna* — *jādno*, *vlāžit* — *vlāži* (ali *vādit* — *vādin*), *vlāga*, *gādit se* — *gādin se* (ali *glādit* — *glādin*, *grābit* — *grābin*). Oblici su *bāba*, *jādan*, *gādit se* vjerojatno zadržali stari naglasak zbog ekspresivnosti (no *bāba* bi također moglo biti iz štok.) — semantička je veza zadnjih triju primjera jasna, svi označavaju nešto pogrdno. Zašto je pak očuvan " u *ràta*, *pāzit*, *vlāga*, nije jasno — pretpostavka da su ti oblici posuđeni iz štok. jest *ad hoc*, s obzirom na to da se i posuđeni oblici naglasno obično prilagođavaju domaćemu sustavu.

³⁰ To se vidi po tome što se produljeno *ā*, *ě*, *ð* u unutarnjem slogu u čak. nikad ne diftongira. U srednjoločak. govorima s općim duljenjem u zatvorenom slogu, takvo je duljenje mlađe od duljenja u zatvorenom slogu, usp. Kali *bruāt*, G. *brāta* (Langston 2006:247).

³¹ U Pučišćima se na Braču primjerice (zahvaljujem se Domagoju Vidoviću na podatcima) neproduljeno " (u primjerima kao *mòtÿka*, *ÿstina* i sl.), kao i u Pitvama na Hvaru (kao u *sīt*, *sīta*, *sīto*), izgovara kratko i odsječno iako se ondje *ā* u neposljednem slogu produljilo u *ā*. Isto to vrijedi i za Kukljicu na Ugljanu (prema Mislavu Beniću, usmeno).

potvrđuju podatci iz sjevernih sln. dijalekata u kojima je to duljenje provedeno kasnije nego u središnjim govorima i u načelu samo u dvosložnim riječima. Ondje trosložne riječi sa starim akutom na prvom slogu imaju kratki uzlazni (a ne silazni!) naglasak: npr. Breznica pri Št. Jakobu v Rožu *lípa*, *smRĕ?a* »smreka«, ali *hlàdawa* »gledala«, *dàwata* (*dĕlati)³².

Odras kratkoga i dugoga cirkumfleksa

Slavenski * ˘ daje ˘ u svim hrvatskim govorima, a za nj vrijedi što i za ˘ nastao od * ˘. Jedina je razlika u tome što ˘ koji postaje * ˘ preskače na prethodni slog, a ˘ postao od * ˘ ostaje na istom mjestu³³, npr. *kòlo > kòlo, ù kolo, ali *bòlto > blàto, u blàto (ili novoštok. ù blato). »Tromi« se naglasak ˘ izgovara i prema starom * ˘ i prema starom * ˘, usp. Sikerevci (Posavina): *blàto*, *gòlub/gòlub*, *gràb/gràba*, *bòga/bòga* itd.³⁴ U sln. je stari * ˘ (kao i stari * ˘) uvijek pomaknut za jedan slog prema kraju riječi, usp. hrv. *kòlo*, *òblāk* i sln. *kolò*, *oblāk*. Od hrv. su govora tom izoglosom zahvaćeni, osim gorsko-kotarskih koji su genetski zapravo sln. govori, samo neki rubni kajk. govori uz slovensku granicu te buzetski čakavski. No u kajk. je taj proces, ondje gdje se uopće javlja, ograničeniji nego u sln., usp. bednjanski (Jedvaj 1956) *kĕle*, ali *eblāok* (uz dvojnosti poput A. *nĕgu/negôu* prema štok. *nògu*)³⁵. U nekim rubnim sln. govorima toga progresivnoga pomaka cirkumfleksa pak nije bilo ili se događa samo u nekim uvjetima (npr. ako je sljedeći slog zatvoren).

U N. se *o-* i *i-*osnovâ u svim hrv. narječjima i u sln. dulji zadnji slog

³² FO 1981:193–200 (prilagodio sam bilježenje naglasaka). Za duljenje starog akuta u sln. vidi i Rigler 2001:302–315.

³³ To vrijedi za štok. i čak. U kajk. je, osim nekih ostataka, preskakanje naglasaka u svim govorima u potpunosti nestalo (trag se preskakanja primjerice vidi i u odnosu na *gl'avu*: *gl'āvu* u podravskim kajk. govorima s ograničenim mjestom naglasaka, gdje *gl'āvu* postaje od *gl'āvu, a na *gl'avu* od *nā glavu s kajk. kraćenjem zanaglasnih duljina, Lončarić 1996:41f).

³⁴ Ipak bi valjalo provjeriti javlja li se gdje gdje možda ˘ na mjestu * ˘, a ˘ na mjestu * ˘ (pa makar i samo statistički učestalije). Ivšić 1913 (196):151 bilježi da je Milas u jednom svojem radu pisao ˘ samo u riječima gdje taj naglasak potječe od * ˘ (i od * ˘), ali ne i u onima gdje potječe od * ˘.

³⁵ Progresivni se pomak cirkumfleksa javlja primjerice i u kajk. govoru Štuparja kraj Krapine, usp. ondje u *l*-part. od glagola *lavīte* »loviti« *lavīl* (jd. m. r.), *lavīla* (jd. ž. r.), *lavīle* (jd. s. r.), *lavīli* (mn. m. r.), *lavīlæ* (mn. ž. r.), također od »orati« — *arāl*, *arāla*, *arāle*, *arāli*. I ondje se, kao u bednjanskom, kod nekih riječi prema starom * ˘ (ili prema starom * ˘ ondje gdje se inače očekuje pokrata) javlja ˘, npr. *nògu*, *dĕsku*, *ròdil*, *plâtīle* (mn. m. r.), vjerojatno prema starim prijedložnim svezama kao *na nògu < *nā nogo, *poròdil < *pòrodil̑ itd. Nasuprot tome usp. *zòdno* (G. kao *māda*, *lāda*, *dĕna* može biti i prema N. *mād*, *lād*, *dĕn*, usp. i štok. *dāna*, dij. *ròga*, *sòka* umjesto *ròga*, *sòka* prema N. *dān*, *ròg*, *sòk*).

osnove kod riječi n. p. *c* — ako je osnova jednosložna, to znači da se * $\hat{\text{u}}$ dulji u $\hat{\text{c}}$: * $\text{b}\hat{\text{o}}\text{g}\hat{\text{b}}$ > *bōg*, * $\text{m}\hat{\text{o}}\text{k}\hat{\text{f}}\hat{\text{b}}$ > *mōc*, u nenaglašenom slogu * $\text{p}\hat{\text{o}}\text{m}\hat{\text{o}}\text{k}\hat{\text{f}}\hat{\text{b}}$ > *pòmōc*. Poluglas se dulji u naglašenom slogu (* $\text{d}\hat{\text{ž}}\hat{\text{n}}\hat{\text{b}}$ > *dān*), ali ne i u nenaglašenom (* $\text{n}\hat{\text{o}}\text{g}\hat{\text{b}}\hat{\text{b}}$ > *nōkat*) (Kapović 2005c:53). Duljenje se nenaglašenoga sloga u štok. događa i u *o*- i u *i*-osnovama: *gōvōr*, *bōlēst*. Međutim, kako Langston (2006:242–243) dobro primjećuje, nije posve sigurno dulji li se nenaglašeni slog u *o*-osnovama i u čak. — usp. Vrgada (Jurišić 1973) *mlādōst*, *kōkōš*, ali *gōvor*, *Kōkot* (štok. *gōvōr*, *kōkōt*), također i Selca *gōvor*, *kōkot* (Vuković 2001)³⁶, što bi upućivalo na neduljenje (ako nije riječ o analogiji prema kosim padežima — *gōvora*, *kōkota* itd.)³⁷. Valja napomenuti da duljenja zadnjega sloga nema u I. *vūkom*, *nēbom* no to bi moglo biti analogijom prema *popòm*, *brātom*, *selòm*. Stoga se može (bar za štok.) postaviti općenito pravilo: zadnji se slog u nenaglašenim riječima (tj. riječima s početnim * $\hat{\text{u}}$ i * $\hat{\text{c}}$) koje su završavale poluglasom dulji (poluglas se pak dulji samo u jednosložnicama³⁸).

Stari * $\hat{\text{u}}$ daje $\hat{\text{u}}$ u svim hrv. govorima (u rubnim se kajk. govorima poput Bednje može pomaći za slog prema kraju riječi, usp. Bednja *plāotil/plotēil* < **plātilb*)³⁹ ako iza njega slijedi 1 mora ili manje od toga (**e* i **o* su jedna mora, a * b i * f 0.5 more), inače se krati u u (usp. Kapović 2003:58–61, Kapović 2005a:77–81, Kapović 2005b:130–131): * $\text{s}\hat{\text{y}}\hat{\text{n}}\hat{\text{b}}$ > *sīn*⁴⁰, **mēso* > *mēso*, * $\text{ōl}\hat{\text{k}}\hat{\text{b}}\hat{\text{b}}$ > *lākat*, ali * $\text{m}\hat{\text{o}}\hat{\text{l}}\hat{\text{d}}\hat{\text{o}}\hat{\text{s}}\hat{\text{t}}\hat{\text{b}}$ > *mlādōst* (vidi gore za duljenje zadnjeg sloga), * $\text{s}\hat{\text{r}}\hat{\text{c}}\hat{\text{d}}\hat{\text{b}}\hat{\text{c}}$ > *sřce*, * $\text{s}\hat{\text{y}}\hat{\text{n}}\hat{\text{o}}\hat{\text{v}}\hat{\text{e}}\hat{\text{b}}$ > *sīnovi*. Naglasak je $\hat{\text{u}}$ doista u načelu uvijek dug i silazan, u čak. je i kajk. obično nešto kraći nego u štok.

Odraz kratkoga i dugoga neoakuta

Stari * u u svim hrv. govorima daje u , tj. stapa se s odrazom staroga * u i * u . u nastao od * u ne preskače na prethodni slog, usp. *ni pōp* (novoštok. *nī pop*) < **pōrb* prema *nī bōg* prema **bōgb*.

Slavenski * $\tilde{\text{u}}$ daje u arhaičnim govorima svih triju hrvatskih narječja $\tilde{\text{u}}$. Situacija je s točnim izgovorom hrvatskoga dijalekatnoga $\tilde{\text{u}}$ prilično kom-

³⁶ Valja napomenuti da je primjera kao *gōvōr* zapravo razmjerno malo (pogotovu onih koji završavaju na nesnant) i da je većina čak. govora izgubila zanaglasne duljine što otežava situaciju.

³⁷ Zanimljivo je da ni riječima n. p. *a jāsen*, *jāvor* nema duljine u Selcima, no usporredi i *jāstōg*, *jāstoga*.

³⁸ Tj. jednosložnicama koje nastaju otpadanje slaboga poluglasa.

³⁹ Osim u rubnim kajk. govorima, progresivni se pomak cirkumfleksa još javlja i u bužetskim čakavskim govorima.

⁴⁰ Dugi je cirkumfleks pravilno pokraćen u Zslav., usp. češ. *syn*. Tipološku paralelu za to nalazimo u nekim sln. govorima gdje su silazni naglasci također pokraćeni, usp. Mostec (FO 1981:147–156): '*sin*, ali '*zima*, '*līpa* prema sln. stand. *sīn*, ali '*zīma*, '*līpa*.

plicirana⁴¹. Ivšić je opisao posavski \sim kao uzlaznu intonaciju kod koje je skok brži nego kod novoštok. ⁴². S njim se slaže i raniji Belićev opis čak. novljanskoga \sim ⁴³, a kasniji se opisi \sim i u štok. i u čak. uglavnom povele za Ivšićem (ili se s njim slažu), npr. Hraste 1937:14 za Hvar⁴⁴, Hamm 1949:17–18 za Donju Podravinu, Sekereš 1966:226 za našički kraj, Jurišić 1966:60 za Vrgadu, Moguš 1966:47 za Senj itd., sve na slušni dojam. Uzlaznost neoakuta za sjevernočakavski, posavski štokavski i kajkavski, istražujući instrumentalnim mjerenjem fonetski govore Jelenja, Strizivojne i Pušće Donje ustvrđuju i Ivić i Lehiste⁴⁵, premda u ta opisana uzlaznost nema Ivšićeva nagla skoka ili Belićeve početne ravnine ili silaznosti (usp. Ивић — Лехисте 2002:530). Međutim, novija istraživanja pokazuju da hrv. dij. \sim , bar u nekim govorima, nije uopće uzlazan — u Posavini se on izgovara, prema mojim podacima, najčešće kao blago silazna (ili ravno-silazna) intonacija u opreci prema $\hat{\sim}$ kod kojega intonacija počinje prije padati i brže pada. Već je i Belić primijetio da u Novom akut na zadnjem slogu u brzu govoru može biti gotovo ravan (1909:204), a za Kastav veli da je akut, osim prilikom emfaze, također u načelu zapravo ravan (1935–6:153). Usp. i opis u Kalsbeek 1998 (:28), a za posve drugačiju opreku cirkumfleksa i akuta u Gradišću vidi Neweklowsky 1978:97–102. Langston, na osnovi svog istraživanja nekih Sčak. govora, zaključuje da je neoakut ondje u načelu u većini govora ili ravan ili blago silazan (za razliku od

⁴¹ Za pregled raspravâ o fonetskoj realizaciji čakavskoga akuta vidi i Langston 2006:26–29.

⁴² »Razlika je između štokavskog akcenta ' i akcenta \sim , što glas u prvoga *raste jednako*, a u drugoga *skoči*« (Ivšić 1911:147).

⁴³ Usp. Беличъ 1909: »С начала звукъ — ровный или иногда нисходящій, затѣмъ онъ становится сильно восходящимъ и въ моментъ самага високаго и сильного тона онъ прекращается«.

⁴⁴ Hraste za \sim prema štok. ' veli da je »uspon kod njega (\sim) mnogo veći nego u štokavskom (...)«.

⁴⁵ Usp. tvrdnju da je u Jelenju vrhunac frekvencije osnovnoga tona kod cirkumfleksa »у средини или у првој трећини наглашеног вокала, док је код акута у последњој трећини« (Ивић — Лехисте 2002:527, također i Ивић — Лехисте 1973), za Strizivojnu se kaže da neoakut »најчешће узлазно-силазан, додуше с минималним тонским падом при крају. У просеку је тонско кретање под акутом било претежно узлазно« (Ивић — Лехисте 2002:550, također Ивић — Лехисте 1977 — Ivić i Lehiste tvrde i da je jedina razlika posavskoga \sim i ' u tome što iza ' slijedi visok, a iza \sim nizak ton, što je vrlo upitno), a za Pušću Donju se kaže da kod akuta, za razliku od cirkumfleksa gdje je vrhunac frekvencije osnovnoga tona bliže početku i gdje je tonska razina kraja osjetno niža nego razina početka, »основна фреквенција по правилу има узлазно кретање, што значи да је тонски ниво на крају акцентованог вокала виши него на почетку, а да је врхунац близу краја« (Ивић — Лехисте 2002:587, također i Ивић — Лехисте 1979). Ivšić i Lehiste zaključuju da akut u sva tri ispitana govora ima u načelu jednaku fonetsku realizaciju (2002:590).

cirkumfleksa koji naglo i brže pada), osim u Grižanima i Viškovu gdje je (blago) uzlazan (2006:38–64). S obzirom na to da je danas neoakut sasvim sigurno ravan ili blago silazan i ondje gdje se prije opisivao kao uzlazan (primjerice u Posavini i u Novom Vinodolskom), nije jasno je li posrijedi promjena u izgovoru u zadnjih 100 godina ili je Ivšićev i Belićev opis na slušni dojam jednostavno bio neprecizan (ravan se ili blago silazan ton može doista na sluh doimati uzlaznim). Valja napomenuti i da izgovor neoakuta (kao ni drugih naglasaka) nipošto ne mora biti (i nije) isti u svim govorima te da se tu može očekivati dosta razlike koje svakako još treba precizno fonetski ispitati u što je više moguće govora. Također, nije uopće jasno da je uzlazan izgovor neoakuta nužno stariji. Uzlazan bi se izgovor doista *a priori* očekivao u slučaju Ivšićeva pravila gdje neoakut nastaje povlačenjem naglasaka kao hrv. dij. (Orubica) g. *golūb* < **golq̄bъ* < **golq̄bь*, ali u primjerima poput hrv. dij. *mlātīte*, gdje bi neoakut mogao biti i izravan odraz bsl. (+)cirkumfleksa⁴⁶ (što će reći cirkumfleksa na neakutiranu dominantnom slogu), nipošto nije očito da uzlaznost mora biti primarna. Fonetski je zamislivo i da od starije uzlazne intonacije dobijemo ravnu pa zatim blago silaznu intonaciju, ali je isto tako zamislivo da od blago silazne intonacije dobijemo ravnu pa uzlaznu intonaciju (koja stoji u opreci prema oštroj, nagloj silaznosti tj. prema cirkumfleksu). Moguće je da su se izvorno slavenski neoakut postao retrakcijom i neoakut nastao od bsl. (+) cirkumfleksa razlikovali izgovorom te da su se tek poslije stopili.

Fonetska realnost hrvatskih »naglasaka«

Treba napomenuti da je bilježenje naglasnih sustava različitih hrvatskih govora znakovima „, ^, ~, ‚, ` (uz dodatne znakove kao „ za »tromi naglasak«) zapravo pojednostavljivanje i svođenje različitih sustava na isti. Ti se naglasci u raznim govorima mogu posve različito izgovarati i u idealnoj bi situaciji uz svaki dijalektološki opis trebalo priložiti i precizan fonetski opis tih »naglasaka«. Dakako da ni u okviru jednoga govora izgovor nije jedinstven jer jedan »naglasak« često (zapravo gotovo uvijek) ima više mogućih alotona (pogotovu uzme li se u obzir i rečenična intonacija). Često proturječni fonetski opisi standardnoga hrvatskoga i srpskoga naglasaka posljedicom su upravo toga što se ispituju govornici koji imaju (fonetski) različite sustave.

⁴⁶ Bsl. (-)cirkumfleks daje, prema gledanju moskovske akcentološke škole, slav. cirkumfleks, (+)akut daje stari akut, a (-)akut daje ili cirkumfleks ili stari akut u ne posve jasnim uvjetima (u tradicionalnoj se akcentologiji cirkumfleksni odraz (-)akuta zove Meilletovim zakonom). U lit. i (-) i (+)akut daju ‚, a (-) i (+)cirkumfleks ~, dočim se u latv. stapaju (-) i (+)cirkumfleks u `, ali (+)akut daje ~, a (-)akut ^ (koji se tradicionalno tumači povlačenjem naglasaka na akutiran slog).

Razvoj kvantitete u slavenskom

Nakon što su u slavenskom kvantitativne razlike u samoglasnom sustavu zamijenjene kvalitativnima⁴⁷ stari su dugi samoglasni još neko vrijeme ostali zalihosno dugima. Tako je *o nastalo od staroga *a i dalje bilo zalihosno kratko, a *a nastalo od staroga *ā je i dalje bilo zalihosno dugo. Takva je situacija odražena u strus. i stpolj. posuđenicama u baltijske i ugrofinske jezike⁴⁸. Poslije su međutim te duljine u nekim položajima skraćene (Kapović 2003, 2005a), a stari su kratki samoglasni u nekim položajima produljeni (različito u različitim jezicima, za hrv. vidi Kapović 2005c) pa se u slav. jezicima koji su očuvali razlikovnu duljinu (danas su to hrv., sln., češ., slč.) uspostavio novi sustav u kojem su opet svi samoglasni mogli biti i kratki i dugi. Iako su postojale zajedničke tendencije, pa čak i zakoni, pri kraćenju starih dugih samoglasa (primjerice da se duljine krate u dužim, a čuvaju u kraćim riječima), ta su se kraćenja odvila na različite načine u različitim jezicima i u naglašenim i u nenaglašenim slogovima. Tako stari akut daje kratak odraz u hrvatskom (*kràva*), ali dug odraz u češkom (*kráva*).

Uvjete smo pokrate staroga *^ˆ već vidjeli, a kraćenje je nenaglašenih dugih slogova (prednaglasnih i zanaglasnih) također ovisilo o broju mora/slogova. U hrvatskom su se, i u ostalim slav. jezicima gdje se to može vidjeti, prednaglasne duljine krate ispred dviju ili više mora (Kapović 2005a:101, vidi i Holzer 2007:74–75 za relativnu kronologiju)⁴⁹, s tim da kratki glasovi *e, *o predstavljaju jednu moru, poluglasni *ь i *ъ pola more, dugi glasovi *a, *ě, *i, *u, *y, *ę, *q (i dvoglasni *ьr, *ьr, *ьl, *ьl) dvi-

⁴⁷ *a > *o, *ā > a; *e > *e, *ē > *ě; *i > *ь, *ī > *i; *u > *ь, *ū > *y. Stari dvoglasni: *ěj > *ī; *āj > *ě; *āw (> *ō) > *u; *ēm/ěm/īm/īn > *e, *ām/ŭm/ān/ŭn > *q. Podrijetlom dugi: *a, *ě, *i, *u, *y, *ę, *q, podrijetlom kratki: *e, *o, *ь, *ъ. Dugi su i odrazi dvoglasa *ьr, *ьr, *ьl, *ьl, *er, *or, *el, *ol koji su se različito razvili u slav. jezicima.

⁴⁸ V. npr. Stang 1957:52–55, Kapović 2005a:74.

⁴⁹ Prema Dibou duljina ostaje pravilno očuvana ispred središnjeg kratkonaglašena sloga npr. *qtròba, *kqkòla, npr. češ. *útroba*, *koukole* (Дыбо 2000:86–87). Prema Kapoviću se hrv. *kúkolja* smatra ujednačenim prema *kúkolj* gdje bi duljina bila pravilno očuvana ispred 1.5 more, za razliku od 2 more u *kúkolja* (2005a:97–100). Češ., slč. *útroba*, polj. *wątroba* (sln. *vótroba* je problematično) vjerojatno ipak imaju duljinu prema obliku *qtrò (hrv. *un-útra*, Kapović 2005a:96) jer je inače teško objasniti hrv. *útroba* < *útroba, dij. *útroba/utròba*. Imenice n. p. b na — ost imaju u većini jezika ujednačenu duljinu prema NA. (hrv. *náglòst*, češ. *náhlost* itd., vidi Дыбо 2000:86–87), čemu je pridonijela i duljina u pridjevima iz kojih su te imenice izvedene (hrv. *nāgao*, *nāgla*, *nāglo*, češ. *náhly*). Zanimljiv je i primjer riječi *sqsédъ, gdje stand. hrv. (*súsjed*) i češ. (*soused*) imaju mlađu analošku duljinu (ispred akutiranog se jata očekuje kraćenje po zakonu dviju mora), ali se izvorna kraćina čuva u slč. (*sused*) i sjevernočakavskom *suséd* (usp. Kalsbeek 1998 za Orbanice i Ribarić 2002:45).

je more (no samo ako nisu u zadnjem otvorenom slogu, u zadnjem slogu nisu dugi⁵⁰). Takvo pravilo objašnjava kraćenje u primjerima kao što su: *rùkama* (: *rùka*), *tràvica* (: *tráva*)⁵¹, *bjèžati* (: *bijèg*), *jèzik*, *svjètskì* (: *svijèt*), *glàvat* (: *gláva*) itd.

Problem pokrate prednaglasnih duljina i glagoli tipa *ùći*, *trúbì*, *grādì*

S obzirom na gore iznesenu teoriju o pokrati prednaglasnih duljina u slavenskom, može se činiti nezgodno što se kod malobrojnih *i*-glagola n. p. *c* s dugim korijenom kao *trúbìti*, *trúbìm* i kod više *ě*-glagola n. p. *c* s dugim korijenom kao *sijédjeti*, *sijédìm* (te također i kod glagola tipa *grādìm* prema starijem *gradìm*) ujednačivanje duljine u svim oblicima treba pretpostaviti prema imenicama ili pridjevima istoga korijena (kao *trúba*, *sijéd*, *grád*, *grádnja*) te prema malom broju glagolskih oblika kao što su imperativ *trúbì!*, aorist *zàtrúbì* (ili eventualno i **trúbì*), stari particip prezenta **trúbe* < **trôbę* i staro 1. l. prez. **trúbu* < **trôbŏ*, gdje se čuvanje duljine očekuje. Pa ipak, to se čini najvjerojatnijim rješenjem. Danas u hrv. imamo ujednačeno npr. prez. *trúbì* : imp. *trúbì!* s duljinom ili prez. *ùći* : imp. *ùći!* prema starijem **trúbì* : *trúbì!* i *ùći* : **úći!*. Stara se opreka prez. i imp. po duljini očuvala u čak. govoru Filipjakova⁵² i u donjosutlanskom govoru Drinja (gdje je ta opreka analoški prenijeta i u izvorno kratke glagole):

Filipjakov

inf. *učiti* — prez. *ući/učì*, *učite* — imp. *ući!*, *(na)ući se!*⁵³, *učite/učite!*⁵⁴
inf. *gubiti* — prez. *gubì/gubì*, *gubite* — imp. *gubì!*, *gubi se!*, *gubite/gubite!*
inf. *mučati* — prez. *mući/mučì*, *mučite* — imp. *müći!*, *müčite/müčite!*

⁵⁰ Tradicionalno se smatra da se svi dugi glasovi pokraćuju u zadnjem otvorenom slogu. Ako su neke duljine u zadnjem otvorenom slogu ipak bile očuvane, onda bi se takvi slogovi dakako brojili kao dvije more.

⁵¹ Češ. ima *rùka*, *tráva* < **rŏkà*, **trāvà*, jer je kračina u *rùka* poopćena prema A. *ruku* < **rŏkŏ* (v. Kapović 2005b:87–88). U Zslav. je u *ā*-osnovama n. p. *c* poopćen u svim padežima **ĕ* tj. kračina, za što imamo tipološku paralelu u mnogim crnogorskim govorima koji imaju *rùka*, *rùku*. Prema *tráva*, *chvála* u n. p. *b*, u češ. imamo i primjerâ kao što su *hvězda*, *řeka* (usp. i češ. dij. *řika*, a hrv. *zviězda*, *rijéka*, oboje n. p. *b*) s kračinom, koji su po svoj prilici nastali poopćavanjem kračine iz višesložnih oblika I. *hvězdou*, d. *hvězdám*, l. *hvězdách*, i. *hvězdami* gdje se ona očekuje.

⁵² Najsrdačnije se zahvaljujem Nikoli Vuletiću na podacima za Filipjakov. Isti se sustav s oprekom duljine i kračine javlja i u susjednom mjestu Turnju, a prema podacima Mislava Benića i u Kukljici na Ugljanu (usp. prez. *suši*, ali imp. *süši!* sa sekundarnim povlačenjem naglaska u imp., usp. Benić *uskoro*). Više vidi u Kapović *uskoro*.

⁵³ U Filipjakovu se (ne u cijelom mjestu) *˘* s dočetnog otvorenog sloga pomakao prije, kao *˘* ili *˘*, a *˘* se s unutarnjih slogova na prednaglasnu duljinu pomiče tek kasnije, i to fakultativno, kao *˘*. Odatle opreka tipa *üći!* : *üći se!*

⁵⁴ Mladi izgovaraju *üčite!*, a stariji govornici još imaju *üčite!*

inf. *mržiti* – prez. *mržiš/mržiš* – imp. *mřzi!, mřzite!*⁵⁵

Usp. za kratke glagole npr. inf. *trošiti* – prez. *troši/troši* – imp. *trōši!, trošite!* ili inf. *ložiti* – prez. *loži/loži* – imp. *lōži!, ložite!*

Drinje

inf. *platit* – prez. *platim* – imp. *plāti!, plāfite!*

inf. *pusit* – prez. *putim* – imp. *pūsti!, pūsfite!*

inf. *tajit* – prez. *tajim* – imp. *tāji!, tāfite!*

inf. *posušit* – prez. *posuši* – imp. *posūši!, posūšite!*

inf. *vučit se* – prez. *vučim se* – imp. *vūči se!, vūčite se!*

U Drinju je, za razliku od Filipjakova, iz pokraćenih glagola n. p. *c* analoški preuzeta i u izvorno kratke glagole n. p. *c* pa odatle: inf. *drobit* – prez. *drobim* – imp. *zdrōbi!, zdrōbite!*; prez. *oprosti* – imp. *oprōsti!* itd. Kako u drinčanskom govoru nema kanovačkoga duljenja, ovaj je obrazac očito prenesen iz glagola kod kojih se ta duljina u imperativu povijesno očekuje.

U Drinju i Filipjakovu se dakle duljina ujednačila samo u imp. (očekivalo bi se **učī!*, ali **učite!*), no ujednačavanje se nije provelo i u prezentu (u Drinju nikad, u Filipjakovu kod nekih glagola) što nedvojbeno dokazuje ispravnost zakona dviju mora⁵⁶. Većina je drugih govora uvijek ujednačila ili duljinu ili kraćinu korijena (usp. stand. hrv. *učī!*, *učite!* kao *učī*). Tako je u *učī* : *učī!* poopćena kraćina, u *slijēdi* : *slijēdi!* duljina. U *i*-glagolima se je prilikom unošenja duljine, *gradim*⁵⁷ ⇒ *grādīm*, prema imp. *grādī!* i vjerojatno prema *grād* itd., u većini štok. i čak. govora dogodila i promjena naglasne paradigme pa ti glagoli iz n. p. *C* prelaze u n. p. *B* jer je tako bilo lakše održati tu duljinu (duljina je ispred neoakuta prilično obilježena, vidi dolje, i teži je se ukloniti). U štok. su u većini govora kraćinu ujednačili samo glagoli *učiti* – *učīm*, *gūbiti* – *gūbīm* i *čniti* – *čnīm* (usp. i imp.

⁵⁵ Neizravno se to vidi i kod glagola *pūšti* (prez.) : *pūšti!*, *pūšfite/pūšfite!*, gdje je glagol prešao iz n. p. *c* u n. p. *b*. Duljina je pak ujednačena u primjeru *trūbi* (prez.) : *trūbi!* (imp.), kao i u prez. tipa *cvīli*, *glūmi*.

⁵⁶ Opreka se prez. *učī* : imp. *učī!* teško može objasniti u okviru kortlandtovski doktrine koji u n. p. *c* pretpostavlja opće kraćenje prednaglasnih duljina (usp. Kortlandt 2005) pa tako i duljinu u *rūkà* smatra sekundarnom analogijom prema *rūku*. Kortlandtova teorija nikako ne može objasniti pojavljivanje duljine samo u imperativu n. p. *c* kod glagola kao *učī!*, *pūsti!* itd. (nije jasno zašto bi se npr. duljina iz oblikà kao **uču* u 1. jd. prez. ili 2/3. jd. aor. kao **učī* unosila samo u imp. u Drinju i Filipjakovu). Takvi primjeri nesumnjivo dokazuju i da je duljina u primjerima kao *rūkà* također pravilno očuvana (*učī!* prema *učiti* je kao *rūkà* prema *rukàma*). Ipak valja napomenuti da je naglasak 2/3. lica jd. imperativa u psl. sporan jer je moguće da je izvorno, bar u nekim dijalektima, u tim oblicima bio čeon naglasak (**učī!*).

⁵⁷ Usp. za stariji naglasak u Sičama *gradīš*.

gùbi! *čini!*), duljinu s ostankom u n. p. C ima kojih 10–15 glagola kao *tájì*, *trúbì*, *srámì se* itd. (broj glagolâ varira po govorima), a ostali glagoli (kao *grâdìm*) u načelu prelaze u n. p. B (vidi više u Kapović *uskoro*). Slična su se ujednačavanja događala i u drugim oblicima⁵⁸. Poseban se pak međustupanj između najstarijega inf. *budíti – prez. *budì – imp. *būdì! i najmlađega *būđiti – būđi – būđi!* (s unošenjem duljine u prezent i infinitiv ponajprije iz imperativa, ali i pridjeva *būdan*, te naknadnim prelaskom glagola u n. p. B) vidi u Drinju. Ondje, kako smo već vidjeli, neki glagoli zadržavaju u potpunosti stari obrazac (*plātīt – plātīm – plāti!*), u drugim je glagolima duljina iz imperativa unesena i u infinitiv (no ne i u prezent): inf. *zbūdīt – prez. budīm se – imp. zbūdì se!, zbūdite se!*; inf. *dīlīt – prez. dīlì – imp. dīlì!, dīlìte!*; inf. *gāsīt – prez. gasīm – imp. gāsì!, gāsìte!* itd., a u trećoj je skupini glagola duljina unesena i u prezent te je glagol prešao u n. p. B (npr. *zgrīšīt – zgrīšim* prema očekivanom **zgrīšīt – *zgrīšim*). Stoga bi se moglo spekulirati da bi unos dužine u inf. mogao u nekim govorima biti prvi stupanj inovacije koja je na kraju u većini štok. i čak. govora dovela do prelaska dugih glagola n. p. c u n. p. b – prvo se duljina vjerojatno ujednačavala u inf. (ispred “), što se još vidi u Drinju, zatim se duljina unosila u prez. (što se vidi kod štok. glagola tipa *tájīm*), a nakon toga je, da se izbjegne duljina prije ~, glagol prelazio u n. p. c (odatle opći tip *grâdìm* u štok.) (vidi više u Kapović *uskoro*). Ipak, iako je takav scenarij moguć za neke govore (pogotovo kajk.), za neke govore on vjerojatno ne funkcionira, usp. npr. u Moliseu⁵⁹ *būđīt – būdi* s duljinom u prezentu, ali ne i u infinitivu (u inf. se može, kao kategorijalna karakteristika, očuvati izvorna kračina).

⁵⁸ Duljina u hrv. aoristu n. p. B nije problem – *zahvālìh*, *zahvālismo*, *zahvālìše* je ujednačeno prema 2/3. jd. *zahvālì* (mlađe *zāhvālì*), prema prez. itd. Nezgodno je to što slovj., stpolj. i stčes. imaju u n. p. b pokraćen samoglas samo u infinitivu (i u imperativu), ali ne i u glagolskom pridjevu radnom (*l*-participu), gdje nalazimo uvijek duljinu (Дыбо 2000:91). To bi klasična akcentologija (u okviru koje je napisan i članak Kapović 2005a) objašnjavala time što je duljina iz prezenta prvo ujednačena u *l*-part. pa istom poslije, u povijesno doba, i u infinitivu (što se u slovj. uopće nije dogodilo). Dibo predlaže sljedeće: duljina je očuvana u *l*-part. zato što je ondje u doba kraćenja prednaglasnih duljina, za razliku od inf. i imp., naglasak još bio na prvom slogu (Дыбо 2000:92–94). Naime, inf. ima (+)akut (usp. u n. p. c **rodítì*, imp. **rodíte*), ali *l*-part. ima (–)akut (usp. u n. p. c **ròdìl’*, **rodìlā*, **ròdìlo*). Dakle naglasak je u inf. i imp. bio na (+)akutu (gdje je bio već otprije, nastao po Dibou de Saussureovim zakonom još u bsł.) pa je duljina korijena pokraćena, dočim je u *l*-part. naglasak bio na korijenu (nije se pomicao na (–)akut) pa je duljina očuvana (Dibo se tu zapravo donekle slaže s Kortlandtom, usp. Kortlandt 2005, ali je njegova pretpostavka bolja jer objašnjava kračinu u inf. za razliku od Kortlandtove po kojoj bi se u inf. n. p. b očekivala duljina). U češ. se i polj. dakako ne vidi je li uopće bilo Diboova zakona ili ne, ali slovj. nam (npr. *l*-part. *χvālèl*, *χvālālā*, usp. hrv. dij. *hvālila*) pokazuje da ga je (po Dibou nakon kraćenja prednaglasnih duljina ispred unutarnjega akuta) ipak bilo.

⁵⁹ Piccoli-Sammartino 2000.

Odraz zanaglasnih duljina

Što se tiče zanaglasnih duljina, one se čuvaju u drugom slogu (dvosložnih i trosložnih riječi)⁶⁰, npr. *mjèšèc*, *mjèšèca*, *pàùk*, *pàùka*, *gàvràn*, *gàvràni* no u drugom se, i svim ostalim daljnjim slogovima, četverosložnih i višesložnih riječi krata: *mjèsečina*, *pàučina*⁶¹, *gàvranovi* (vidi Kapović 2005a:106–107)⁶². Moglo bi se pomisliti da se duljina ipak čuva kod dugih nenaglašanih slogova u zadnjem (ne računajući konačne poluglase) i predzadnjem slogu bez obzira na to koliko riječ ima slogova jer su sufiksi poput *-nìk*, *-àr* itd. uvijek dugi. Tako duljina u primjerima kao *mùčènik*, *rànjenìk* ne bi bila analogijom prema *ràtnìk*, *vòjnik*; *tàmničàr*, *prèpeličàr* ne bi bilo prema *bràvàr*, *zvònàr*, *izabràn* ne bi bilo prema starijem *izabràna*, *ùbràn* i *bràn* itd. No u primjerima gdje nema mogućega izvora analogije, vidimo pokraćeni slog — tako jedninski sufiks *-anin* (u npr. *gràđanin*) ima kratak zadnji slog⁶³.

U n. p. *a* su u dosta dijalekata zanaglasne duljine pokraćene, ako su ti isti slogovi u n. p. *b* i n. p. *c* bili akutirani i tako u hrvatskom pokraćeni⁶⁴. Tako prema *ženàma* < *ženàma* i *rùkama* < *rukàma* imamo i *vrànama* umjesto *vrànàma*, a prema *mòliti* < *molìti* i *ùčiti* < *učiti* imamo i *pràtiti* umjesto *pràtiti* (Brozović—Ivić 1988: 19, Kapović 2005a:107–108). U nekim se čakavskim⁶⁵ i crnogorskim i srpskim štokavskim govorima takvo ujednačivanje ipak nije dogodilo. Moglo bi se pretpostaviti da se u nekim govorima akutirane zanaglasne (i općenito nenaglašene) duljine pravilno fo-

⁶⁰ U zapadnoslavenskom se zanaglasna duljina nedosljedno čuva samo u n. p. *a* dok se u n. p. *c* pravilno pokraćuje (Kapović 2005a:104–105). Nedosljedno bi čuvanje zanaglasne duljine u n. p. *a* ondje još trebalo detaljno istražiti, a tipološki se može usporediti s najnovijim nedosljednim kraćenjem zanaglasnih duljina u posavskim govorima, usp. npr. u Sikerevcima *kòrāk*, *kòrin*, ali *jàstreb*, *gòlub*.

⁶¹ U *mjèsečina* i *pàučina* su pravilno pokraćeni i drugi i treći slog.

⁶² Dakako, to se odnosi i na danas trosložne riječi duga zadnjeg sloga, usp. *mjèsečnì*, *làbuđi* (: *làbūd*), *ràtnički* (: *ràtnìk*) itd.

⁶³ Kao i drugi slog s obzirom na to da je riječ o četverosložici (**građaninъ*), no u trosložici se duljina drugoga sloga čuva — *gràđani* (**građane*). Ondje ta duljina mora biti stara jer nije mogla biti unijeta niodakle.

⁶⁴ Sufiksi koji nisu mogli biti akutirani (poput *-āč*, *-nìk*, *-ār* itd.) ostaju dakako uvijek dugima (dakako ne i u ženskom rodu gdje su mogli biti akutirani ili ispred unutarjnega akuta tj. dviju mora — usp. *kopàčica*, *ràtnica*, *pomòćnica*, *vladàrica* itd.).

⁶⁵ Usp. u Smokvici na Korčuli: *bàvìt se*, *blàtìt*, *đimìt se*, *glàdìt*, *gřlìt*, *gřbìt*, *kùpìt*, *ùlazìt*, *lùpìt*, *mìrìt* (*mìriće*), *mìslìt*, *mřvìt*, *mùčìt*, *nùdìt*, *pìnìt*, *plàšìt*, *plàzìt*, *pràtìt*, *prùzìt*, *přtìt*, *rànìt*, *rùšìt*, *sìlìt*, *stàvìt* (*stàvìcemo*), *stràšìt*, *třsìt*, *vàdìt*, ali *bòrit se*, *brànìt*, *bròjìt*, *kùpìt*, *křstìt*, *plátìt* itd. Usp. također i u Selcima na Braču (Vuković 2001): *čìstìt*, *đìgnùt*, *glèdàt* prema *krìvìt*, *svrnùt*, *pràšćàt*. Duljina bi se u takvim slučajevima mogla tumačiti eventualno i analogijom prema prezentu *čìstìš*, *glèdàš*, tj. prema *l*-part. *đìgnùt* (što je manje uvjerljivo), no to nije baš vjerojatno. Usp. u Selcima ipak *bàbica*, *jùžina* prema *junìca*, *Glavìna*.

netski pokraćuju (kao naglašene duljine pod akutom svugdje)⁶⁶, a u nekim ne te bi razlike poput *pràtiti* : *pràtiti* i *vrànāma* : *vrànama* bile posljedi-
 com ne ujednačavanja nego različita razvoja akutiranih zanaglasnih slo-
 gova. Pa ipak, to ne stoji, ne samo zato što bi to fonetski poprilično kom-
 pliciralo stvari (te bi trebalo pretpostavljati fonetski različite akutirane i
 cirkumfektirane nenaglašene duljine još u zadnjoj fazi praslavenskoga),
 nego i zato što se stara opreka po duljini kod nekih sufikasa vidi iako je
 u sklonidbi, glagolskim i većini drugih sufikasa ujednačena. Tako u hrv.
 stand. uz *vrànama* i *pràtiti* nalazimo ipak opreku po duljini kod sufiksa
-ani: *břđāni*, *grāđāni*, ali *sēljani*⁶⁷. Isto tako u nekim govorima nailazimo na
 opreku po duljini kod sufiksa *-ište*, usp. u Prapatnicama (kraj Vrgorca)
rātište, *gāzīšte*, *sřrište*, *būcalište* (uz sekundarno *gnjōjīšte*, *grōbīšte*), ali *ūlište*,
kumpirište, *duvānište*, *ōgnjište*, *būnište*, gdje je očuvana duljina starog nena-
 glašenog *-ište* iako je skraćena pod naglaskom (*-ište*). U raznim se govori-
 ma prema takvoj izvornoj situaciji može ujednačiti ili kraćina ili duljina pa
 imamo ili *rātište* prema *dvōrište* ili *dvōrište* prema *rātište*⁶⁸.

Neocirkumfleks

U sln., kajk. i Sčak. se na mjestu staroga akuta u nekim položajima raz-
 vio neocirkumfleks (koji ima jednak odraz kao i »obični« cirkumfleks, ali
 naglasak s njega ne preskače na prednaglasnicu, usp. hrv. *òd vrānā*) — za
 detaljan pregled vidi Дыбо 2000:21–37. Neocirkumfleks se izvan ovih

⁶⁶ Tu je zanimljiv primjer *vjèdro* < **vědro* koji, iako ima jat, nema duljine (očeki-
 valo bi se **vijèdro*, kao *plátno* < **polъnò* itd.), a duljine nema ni u sln. — *vèdro* (a ne
 **védro*) ni u češ. — *vèdro* (a ne **vídro*). Ako je duljina u toj riječi nastala Winterovim
 zakonom (**wedr-* > **wēdr-*, korijen je **wed-* isti kao u *voda*), tu bi se očekivao akut (pa
 bi se moglo pretpostaviti moguće pravilno kraćenje akutske prednaglasne duljine u
 hrv.), no ako je riječ o prijevornoj duljini, ona bi mogla biti i cirkumfektirana (ie. prije-
 vojna duljina daje cirkumfleks u slav., kao i bsl. prijevorne duljine iz nekih faza prema
 mišljenju ovog autora). Dakako, na osnovi se jednoga primjera ne da ništa zaključiti,
 a u dijalektima ima i *vijèdro* (Crna Gora) i *vīdro* (čak.) (Jurišić 1973).

⁶⁷ U govorima se događaju razna ujednačavanja, usp. u Prapatnicama kraj Vr-
 gorca: *grāđani*, *břđani*, *òtočani* s kraćinom kao u *křšćani*, *sēljani* (kraćina je vjerojatno
 prema jd. *grāđanin*, *břđanin*, *òtočanin*), ali *ūkućāni* (jd. *ūkućanin*), *mōždāni* (plurale *tan-
 tum*). Opreka se između starog naglašenog *-āni* i nenaglašenog *-āni* dobro čuva u et-
 nicima: *Prāpačāni* (jd. *Prāpačanin*), *Rābačāni* (jd. *Rābačanin*), *Vřgorčāni* (jd. *Vřgorčanin*),
Prōložāni (jd. *Prōložanin*), ali *Stīljani* (jd. *Stīljanin*), *Lukóvčani* (jd. *Lukóvčanin*), *Kāščani*
 (jd. *Kāščanin*), *Poljīčani* (jd. *Poljīčanin*), *Mijāčani* (jd. *Mijāčanin*). Usp. također i toponi-
 me *Zāvojāne*, ali *Rāščāne*. Zanaglasna je duljina je u višesložnim etnicima/toponimima
 i primjerima kao *ūkućāni* zacijelo uvedena prema trosložicama tipa *mōždāni*, **grāđāni*
 (u potonjem je primjeru poslije u dotičnom govoru nestalo duljine), vidi gore.

⁶⁸ U standardu je propisano dugo *-ište*, usp. npr. Babić 1991:139–141. U nekim go-
 vorima tipa *krōvište* nestaje te trosložice na *-ište* gotovo uvijek imaju " na prvom slo-
 gu, dakle *krōvište* prema *stūbīšte*.

triju sustava javlja samo u g. n. p. *a* u štok. i češ. (vidi gore). Tradicionalno se smatra da neocirkumfleks nastaje od akuta prije zanaglasne duljine (usp. sln. *gâvran* i hrv. *gāvran*), no to je u nekim slučajevima sporno. U Ščak. je ovaj fenomen prilično ograničen — javlja se više-manje samo u nekim glagolskim i pridjevskim kategorijama, usp. Orlec (Houtzagers 1985) *bûden*, *čûjen*, *stânemo*, *bolûje*, *plâčen*, ali prez. *čisti* (sln., kajk. *čisti*), *gjêda* < *glêda (sln. *glêda*), pridj. *slâbi* < *slâbi (sln., kajk. *slâbi*)⁶⁹ prema hrv. stand. *bûdêm*, *čûjêm*, *stânêmo*, *bòlujêmo*, *plâčêm*, *čisti*, *glêdâ*, *slâbî*. U Matuljima se kraj Opatije pak neocirkumfleks javlja samo u tipu *učvršćujemo*, *zgušnjûjemo* prema *čûdîmo se*, *dêlâmo*. U sln. se i kajk. s druge strane neocirkumfleks u svim govorima javlja u čitavom nizu kategorija (npr. i u deklinaciji u n. p. *a*, gdje ga u Ščak. nema), npr. kod *l*-part. n. p. *a*, usp. kajk. Zabok *posêkel* — *sêkla*, *pobêgel*, *grîzel* — *grîzla*, *krâl*, *opâla*, *sêla*, *gorêla*, Štuparje *posêkal*, *sêkla*, *pobêgel*, *pobêgnul*, *zgrîzel* — (z)grîzla, *xgrîznul* »ugrizao« — *xgrîznula*, *krâla*, *sêkla*, *pâla*, *sêla*, *garêla* »gorjela«, *vîdel* — *vîdela* — *vîdele* »vidjelo« — *vîdeli* itd. U primjerima kao *grîzel* < *grîzľ nije jasno postanje neocirkumfleksa — ako je pak *grîzla* pravilno prema tobožnjem *grîzľâ, zašto onda *vôrna > vrâna?⁷⁰ Ili, ako je kajk. L. jd. *smr̂ti* (od *smr̂t*) postao pravilnim duljenjem ispred *-î < *-ěj, zašto toga istoga duljenja nema u inf. *p̂iti*, *d̂ati* gdje *-ti* također postaje od staroga *-î < *-ěj (inf. je postanjem stari L. jd. *i*-osnova)? U drugim je primjerima pak neocirkumfleks jasan: Zabok *govêdina*, *mlînar*, *rib̂nak* (*govêđina, štok. *mlînar*, *rib̂njāk*), Štuparje *čêstar*, *ŝiti*, *baĝati*, *dr̂ugi* (štok. *čêstâr*, *ŝitî*, *bògati*, *dr̂ugî*) itd. Problem točna postanka neocirkumfleksa ostaje problematičnim. Valja napomenuti i da među sln. i kajk., uz mnoge sličnosti, postoje i mnoge razlike što se tiče razvitka ili nerazvitka neocirkumfleksa u pojedinim kategorijama, a razlike se javljaju i u samom sln. i kajk. Tako primjerice u sln. neki govori imaju *noŝiti*, a neki *noŝiti* (u sln. je stand. oboje), dočim u kajk. tu nikad nema neocirkumfleksa (usp. Zabok *noŝiti*). S druge strane, u kajk. se u nekim govorima javlja neocirkumfleks primjerice u inf. kao *kr̂osti*, *ŝasti*, *ep̂osti* (Bednja,

⁶⁹ U Orlecu samo dva određena pridjeva, *m̂ali* i *pr̂avi*, imaju neocirkumfleks (Houtzagers 1985:118). I inače je situacija prilično nejedinstvena u Ščak., usp. recimo *bûdên* u Novom Vinodolskom prema orlečkom *bûden*.

⁷⁰ Posebno su sporni i primjeri kao sln. *mot̂ika*, ali *lop̂ata* prema hrv. *mòtika*, *lòpata* (neocirkumfleks u kajk. redovito imaju prefiksalne *â*-osnove tipa *at̂ava* »otava« u Štuparju). U takvim je riječima u sln. situacija otprilike 50 : 50 %, neke riječi imaju neocirkumfleks, a neke akut. Bit će da tu treba poći od različita ujednačavanja u pojedinim primjerima — primjeri su kao *lop̂ata* zadržali izvorni akut, a u primjerima je kao *mot̂ika* poopćen neocirkumfleks iz I. *mot̂iko* < *mot̂yk̂o < *mot̂ykoĵo, g. *mot̂ik* < *mot̂yk̂, d. *mot̂ikam* < *mot̂yk̂am̂, l. *mot̂ikah* < *mot̂yk̂aĥ i i. *mot̂ikami* < *mot̂yk̂ami. U akutiranim bi dvosložicama trebalo pretpostaviti ograničenje neocirkumfleksa na I. i g. (*lipo*, *lip*) te ujednačavanje akuta u množinskim padežima (*lipam*, *lipah*, *lipami*).

Jedvaj 1956), dok ga u drugima nema (Zabok *krāsti, sēsti, opāsti*, Štuparje *sēsiti, krāsti, pāsti, grīsti*). U sln. toga pak nigdje nema. Posebnost je kajk. i u tome što neocirkumfleks uvijek ima u riječima tipa *vōlā (usp. npr. Štuparje *vōļa, kōža*, Zabok *kōža* i sln. *vōlja, kōža*). U kajk. i sln. neocirkumfleks nastaje i uvijek u zatvorenom slogu nakon ispadanja poluglasa, usp. Zabok *šenični, pālci, pondēlka*, Štuparje *šenični* (: *šeniča*), *pālci* (: *pālec*), *g^uōrni, srēdni, xrūška, višna, svādba*. U štok. se i čak. u većini govora duljenje javlja samo ispred sonanta, usp. hrv. stand. *pālci, ponēdjeljka*, ali *pšenični, krūška, višnja, svādba*⁷¹.

Duljenje ispred sonanta u štokavskom i čakavskom

U mnogim se štok. i čak. govorima dulji slog ispred sonanta prilikom ispadanja poluglasa (u kajk. se *stārca* dulji kao i *svādba*, dakle uvijek kad je ispao poluglas, bez obzira je li riječ o sonantu ili ne). Usp. stand. hrv. *lōvca* < *lovca, gdje je bio poluglas, ali *zēmlja* < *zemlja, gdje poluglasa nije bilo pa nema ni duženja. Dakako, duljenje u zatvorenom slogu ispred sonanta može poslije djelovati kao sinkronijsko pravilo u govoru pa se može naknadno provoditi i u posuđenicama itd. Uvjeti su duljenja vrlo raznoliki. U nekim govorima uopće nema duljenja (štok. istočnobosanski dijalekt — *sūnce, stārca*)⁷², u nekima se slog ispred sonanta dulji samo u unutarnjem slogu (u pokajkavljenom donjosutlanskom čak. govoru Drinja — *kōn, jārām, gotōv, papār, zdrāv, šir, stār, rāj, krāj*, ali *sūnce*)⁷³, tako je i u većini novoštok. govora, usp. stand. hrv. *kōnj, jārām*, ali *sūnce*), u nekima se duljenje događa samo u naglašenom slogu, u nekim i u nenaglašenim slogovima⁷⁴. U čakavskom se od Žirja prema sjeveru na naglašenu slogu pro-

⁷¹ Usp. također i prijalezni kajkavsko-čakavski govor Mahičnog kraj Karlovca s tipično nekajkavskim uvjetima duljenja: *pandīlka* »ponedjeljka« (: *pandīlak*), *stārca* s neokutom, ali *šenični, gōrni, dōni, rūška* »kruška«, *višna, svādba* bez duljenja.

⁷² Prema Ivšiću, u Vrbniku je na Krku ista situacija kao i u istočnobosanskom štok. (»nema 'položajne dužine'«), za što navodi primjere *krāj, rāj, pālci, sēnce* »sunce« (1911:204). Međutim, sudeći prema podacima Ive Lukežić, situacija u Vrbniku ipak nije posve jasna (premda nema dovoljno podataka) jer se primjerice uz *rāj, jubāv* navodi i *krāj, gospodīn* (1990:67). Slično je i u Dobrinju, gdje uz *sōnce*, gdje kračina nikako ne može biti sekundarna, imamo i *rāj*, ali i *dlān* itd.

⁷³ Slično je i u Omišlju na Krku i u Turnju kraj Biograda — *đim, stār, kōn, sān, jesān, tovār*, ali *sūnce, divōjka, slāmka, stārci, krāj, rāj* (isto i u susjednom Filipjakovu, ali s promjenom ~ > ^, hvala Nikoli Vuletiću na podacima), s tim da se u Turnju " ipak dulji ispred -j# (*krāj, rāj*), za razliku od Drinja (*rāj, krāj*), te su dakle uvjeti duljenja identični onima u hrv. stand. jeziku.

⁷⁴ Usp. za čak. Dobrinj na Krku *kāšōj* »kašalj«, *būbōn* (Turčić 2002), Matulji (iznad Opatije) I. s *grādūn, s gādūn, d. gādōn, brōdōn, vojnīkōn, spēkāl*, Kaštila (kraj Splita, od informanta iz Kaštel Sućurca, kojemu je mati iz Kaštel Lukšića, a otac iz Kaštel Gomilice) *dōbār, dōštār, jādān, mōkār, bōlestān, slōbodān*, Smokvica (na Korčuli) *dōbār, žalostān*.

duljenu pred sonantom dobiva neoakut⁷⁵, a južno cirkumfleks⁷⁶. U Posavini produljeni slog dobiva cirkumfleks⁷⁷, osim u selima Siče i Magića Mala gdje nastaje neoakut⁷⁸, kao i u Podravini. U većini se novoštok. govora, kao i u stand. hrv., dulje samo unutarnji slogovi zatvoreni sonantom i dočetni slogovi ispred *-j* (*stârca*, *krâj*, ali *krâja*, *sân*, *jèsam*)⁷⁹. No u nekim se (novo)štok. govorima u Dalmaciji (uglavnom bliže moru tj. čakavskomu) dulje i nenaglašeni zadnji slogovi zatvoreni sonantom (npr. u makarskom primorju⁸⁰, Imotskoj krajini⁸¹, ali ne i u Vrgorskoj i Sinjskoj krajini), uz moguća ujednačivanja (npr. *dovèdèn*, *jèsân*, ali *čùdan* jer je riječ o nepostojanom *-a*⁸²). Rjeđe se, kao u Poljicima, dulji i naglašeni slog ispred dočetnoga sonanta (*kôni*).

Duljenje ispred zvučnih suglasniku na Braču, Hvaru i Visu

Na Braču, Hvaru i Visu je djelovalo još jedno staro duljenje u zamjenu kojim također nastaje $\hat{}$. Ondje su u zamjenu za ispadanje poluglasâ produljeni svi novonastali naglašeni zatvoreni slogovi koji su završa-

I u Posavini se nenaglašeni slogovi dulje ispred dočetnoga sonanta, usp. Sikerevci *kâšâl*, *nâkovânî*, *vjêtâr*, *jâdân*, Siče *svîdlôm*, *bòlestân*, Donja Bebrina *slòbodân*, *bòlestân*, Gundinci *vjêtâr*, *dòbâr*, Babina Greda *slòbodân*, *bîstâr*, *dòbâr*, *mòkâr*, *mùdâr*, *pâmetân*, *òštâr*, *îtar* »hitar«, *mèkân* (*mekanâ*, *mèkano*), *làgân* (*laganâ*, *lagano*), Orubica *vîtar*, *ògân*.

⁷⁵ Usp. Tisno na Murteru *dîm*, *jesân*, *pogân* (*pògana*), I. *nožèn*. Iznimka je Jurkovo Selo u Žumberku koje je na sjeveru, ali ima $\hat{}$ od duljenja pred sonantom.

⁷⁶ Usp. Trpanj na Pelješcu *dîm* (za neoakut usp. G. *nogè*, *sûša*, *plâca*, *kolâč*), Komiža (Vis) *sûnce* (ali *crîkva*), Pitve (Hvar) *dîm* (*dÿma*), *stôr* (*stâra*, *stâro*), *jesôn*, *nîsôn*, *sîr* (*sÿra*), *zdròv* (*zdrâva*, *zdrâvo*), *kôni* (*koñâ*), *sûnce*, *divòjka*, *kròj* (*krâja*), *ròj* (*râja*), *sôn* (*snâ*), *pakòl* (*paklà*), *ogón* (*ògña*), *posòl* (*poslà*), *kotòl* (*kòtla*), I. s *popòn*, *gotòv* (*gotòva*), *tovòr* (g. *tovârih*) »magarac« (za neoakut usp. *sûša*, G. *metlè*).

⁷⁷ Usp. Beravci *ječâm*, *tkâne* (< **тъкâнье*), Sikerevci *jedân*, *bârân* »ovan«, *čemèr*, *dùžân*, *lân*, *jelèn* (G. *jelèna*), *klîn* (G. *klîna*), *kôni* (G. *koñâ*), *kròv* (G. *krovâ*), *lâv* (G. *lâva*), *sân* (G. *snâ*), Babina Greda *gotòv*, *pogân* (*pogâno*), *mrtâv*, *pûn* (*pûna*), *zdrâv* (*zdrâva*), Donja Bebrina *negòv* (*negòva*), Gundinci *devòjka*, *tavân*, Orubica *lvân* (G. *lvâna*), *sîr*, *jedân*, *kôni*, *pogân* (*pogâna*), *pelîn* (G. *pelîna*), *nîsâm*.

⁷⁸ Usp. Siče *tkâne*, *sústâl sam*, *čûl*, *imâl*, *podojîl*, *utušîl se*, *òdâl sam*, *smočil*, *posâl*, *pjân*, *večèrînu* (riječ *sûnce* ima $\hat{}$ jer je prešla u n. p. C, usp. Sikerevci *nâ sûncu*).

⁷⁹ Duljenje se izvorno nije provodilo ispred sljedećega dugog sloga, usp. *Pòsâvka*, ali *pòsavskî*, međutim izvorni su odnosi često uklonjeni ujednačavanjem pa imamo *òsnòvni* (umjesto *òsnòvni*) prema *òsnòvan* (što ima duljinu prema *òsnòvna*, *òsnòvno*). U nekim je primjerima riječ o različitu izvođenju riječi, tako je *bòsanski* prema *Bòsna*, a *bòsânski* prema *Bosânac* (usp. Ivšić 1913 (196):155f).

⁸⁰ Usp. Tučepi *lùkâv* (*lùkava*), *glùpân*, *privarèn*.

⁸¹ Šimundić 1971.

⁸² Teži se tomu da se nepostojano *-a-*, koje alternira s *-Ø-*, ne bude produljeno (kao što nije u primjerima tipa *dřzak*, *dřska*). Za slično neduljenje nepostojanoga *-a-* u N. jd. n. p. c tipa *nòkat* usp. Kapović 2005c:53.

vali zvučnim suglasnicima (*b, d, g, z, ž*)⁸³. Da je to duljenje staro, vidi se po tome što se ono događa samo ondje gdje je nekoć bio poluglas (Ivić 1981:86–88)⁸⁴. Usp. Komiza (Vis) *obrôz, prôg, obîd, jôglà* »igla, Vis (grad) *obrôz, jôgla, obîd*, Pučišća (Brač)⁸⁵ *buôb (bobà), prôg (prâga), mrôz (mrâza), slôb (slabà), obrôz (obrâza), obîd (obîda), bubrîg (bubrîga), zôpôd* »zapad«, *srîjni* »srednji«, *kuôzji* (uz mlađe *kôzji*), ali bez duljenja gdje nije bilo poluglasa: *stîgla, pobîgla, pògled, jîdro*, Pitve (Hvar) *obrôz (obrâza), obîd (obîda), jôgla, bôb (bobà), bubrîg (bubrîga), dîd (dîda), sūsîd (sūsîda)*, ali *îgran se, îdro, ôblak* gdje nije bilo poluglasa⁸⁶.

Ostala duljenja u čakavskom

Za razliku od jako proširena duljenja ispred sonanta i duljenja ispred zvučnih suglasnika na Braču, Hvaru i Visu (za koje znamo da je staro jer se događa samo pri ispadanju jerova), u mnogim se srednjočakavskim govorima dulje slogovi u svim zatvorenim slogovima bez obzira kakav suglasnik zatvara slog (točni uvjeti se razlikuju od govora do govora), a pri duljenju nastaje isti naglasak kao i kod duljenja ispred sonanta. To je duljenje mlađe od spomenutih jer se događa zatvorenim slogovima bez obzira je li ondje bio jer ili ne, ali je starije od duljenja *à* u neposljednem slogu (vidi gore) jer se duljenje u zatvorenom slogu obično događa prije diftongizacije, a duljenje *à* u neposljednem slogu nakon nje. Usp. kaljske (Ugljan) toponime *Luôkva* (usp. *bûôg* »bog«), *Pruâg* (kao *gluâvu* »glavu« prema mlađem *zvâti*).

Datacija duljenjâ

Za duljenje ispred zvučnih suglasnika⁸⁷ na južnodalmatinskom otocima i za duljenje u zatvorenim slogovima u kajk. se zna da su stara jer se događaju samo u slučajevima gdje je nekoć stajao poluglas te je sigurno da je do duljenja ondje dolazilo prilikom ispadanja poluglasa. To vri-

⁸³ Na Korčuli i Pelješcu toga nema, usp. Korčula (grad) *gâd*, Smokvica (na Korčuli) *gâd, lâz* »komad zemlje«, *dâš* < *daž(d) »kiša«, Trpanj (Pelješac) *gâd*.

⁸⁴ Primjeri su kao *stigla u praslavenskom ionako bili rastavljeni vjerojatno kao *sti-gla s obzirom na to da su izbjegli zakon otvorenih slogova.

⁸⁵ Zahvaljujem se Domagoju Vidoviću na podacima.

⁸⁶ Iz Pitava imam zabilježeno *zôpâd (zôpâda), prâg (prâga)* i *slâb (slâba, slâbo)* bez duljenja. Tu će biti da je riječ o ujednačavanju prema G. *zôpâda, *prâga, *slâba* (poslije promijenjeno u *prâga, slâba*).

⁸⁷ Fonetski je uobičajeno da se slogovi zatvoreni zvučnim suglasnicima (uključujući i sonante) dulje. I inače se obično samoglasni ispred zvučnih suglasnika izgovaraju fonetski dulje (usp. npr. američki izgovor riječi *writer* i *rider* gdje je jedina razlika u dužini dvoglasa [ai]) što dakako lako dovodi do fonologizacije dotične duljine.

jedi i za duljenje ispred sonanta u štok/čak. koje je također u početku djelovalo samo prilikom gubljenja poluglasa (usp. stand. hrv. *óvca*, ali *zèmlja*), premda je poslije moglo djelovati i u drugim slučajevima poopćivši se kao sinkronijsko fonološko pravilo⁸⁸. Ostala su spomenuta duljenja, kakva se javljaju u čakavskom, uglavnom mlađa.

Novoštokavsko duljenje tipa *kàmēn*

U novoštokavskim se govorima koji inače nemaju duljenja prije dočetnoga sonanta (osim ispred *-j*), a takav je i standardni hrvatski, duljenje događa i u dvosložnim *o*-osnovama s " na prvom slogu koji potječu od stare n. p. *a*, a završavaju na sonant (Kapović 2005c:58) — npr. *kàmēn*, *kàmēna* (usp. glagol *kàmenovati* za stari akut, dakle **kámy*). Tako te imenice u N. i G. dobivaju isti obrazac kao i stare imenice n. p. *c* kod kojih je pravilno produžen zadnji slog (npr. *gòvōr* — *gòvora*, *kòkōt* — *kòkota*). Kao posljedica toga i imenice tipa *kàmēn* prelaze u n. p. C (usp. npr. u Prapatnicama za staru n. p. *a nà kamēn*, *iz kamēna*, *pòd jasenon*)⁸⁹. Nije jasno kako je došlo do duljenja tipa *kàmēn*. To ne može biti jednostavno analogijom prema n. p. C ne samo zato što primjera tipa *gòvōr* — *gòvora* nije bilo više od primjera tipa **kàmen* — *kàmēna*, nego i zato što se duljenje događa i u obliku *màter* > *mâtēr* (ali G. *màterē*, D. *màteri*) gdje takva analogija ne dolazi u obzir. Zanimljivo je da duljenja nikad nema u primjerima tipa *nòšen*, *ròđen*⁹⁰ gdje bi se ona očekivala da je riječ o jednostavnom fonetskom duljenju (također se ne dulje ni primjeri tipa *zèlen*⁹¹).

U pojedinim govorima u tipu *gòvōr* — *gòvora/kàmēn* — *kàmēna* dola-

⁸⁸ Primjeri tipa *jēsām/jesām* i sl. u štok. i čak. gdje se dulji i sekundarno *a* kojega u psl. nije bilo (**jesmь*) ne dokazuju da je to duljenje mlađe od pojave sekundarnoga poluglasa (tj. šva) u hrvatskom jer je duljenje ispred sonanta u zatvorenom slogu, kako spomenusmo, moglo opstati kao sinkronijsko pravilo bez obzira na prvotne uvjete djelovanja.

⁸⁹ Isto se poopćenje n. p. C dogodilo i kod imenica koje su nekoć pripadale n. p. *a* i n. p. *c*, a imale su dugi zanaglasan slog. Usp. u Prapatnicama *nà misēc* (**měsěcь*) kao *ù korāk* (**kòrākь*). Nije mi poznat govor koji bi primjerice razlikovao *nà kamēn*, *nà kàmenu* od *zà govōr*, *po govōru* ili *ù misēc*, *ù misěcu*, ali *ù korāk*, *po korāku* tj. općenito se u hrv. kod dvosložnih imenica *o*-osnova stara n. p. *a* od stare n. p. *c* može razlikovati samo po izvedenicama (vidi Kapović 2005c:58). Ako govor čuva staru pomičnost naglasaka u višesložicama n. p. C (što nije rijetko u zapadnoštokavskom iako se u posljednje vrijeme to sve više gubi), tu pomičnost obično imaju i primjeri kao *mjēsēc*, *kàmēn*. Ako je pomičnost u višesložnim imenicama n. p. C izgubljena, nema je dakako ni u *gòvōr*, *kòrāk*, kao ni u *mjēsēc*, *kàmēn*.

⁹⁰ Tu, dakako, mislimo na novoštok. govore tipa hrv. stand. jezika. Iznimka su oni štok. govori, kao govori Imotske krajine ili Posavine, gdje se pravilno dulje svi slogovi ispred dočetnih sonanata.

⁹¹ Zanimljivo je da se uz očekivano *jèlen* gdjegdje javlja i oblik *jèlèn* s duljinom.

zi do ujednačavanja duljine ili kraćine pa se mogu dobiti tipovi *kàmen* – *kàmena* ili *kàmēn* – *kàmēna* ili u svim slučajevima ili od primjera do primjera. Moglo bi se i pretpostaviti da kod nekih riječi nije uopće došlo do duljenja (npr. *gùšter*), no ta je pretpostavka manje ekonomična⁹².

Najstariji hrvatski naglasni sustavi i prednaglasna duljina

Najstariji je naglasni sustav i štok. i čak. i kajk. onaj s 3 naglaska (˘, ˆ, ˜) i prednaglasnim i zanaslasnim duljinama (osim kajk. koji, dakako, nema zanaslasnih duljina). Sva su tri naglaska mogla stajati na bilo kojem slogu, a prednaglasna se duljina izvorno nalazila samo neposredno ispred dočetnoga ˘. Duljina se isprva, zbog zakona dviju mora, nije mogla naći ispred ˜ i ˆ ili na nepredzadnjem slogu ispred ˘. Takva se situacija očuvala u dosta kajk. govora, u nekim čak. govorima, a u štok. rijetko⁹³. Tako prema *glāvā* dobivamo i *glāvē* umjesto *glavē* (kako je npr. u Senju), prema *trēsēš* dobivamo i *trēsetē* umjesto *tresetē*⁹⁴, a prema *čūvām* dobivamo i *čūvāti* umjesto *čuvāti* (što se čuva u nekim kajk. govorima i u moliško-hrv.)⁹⁵. Neki su pak govori zadržali kao sinkronijsko staro pravi-

⁹² Neki govori pak dobro čuvaju izvorne opreke, usp. u Prapatnicama kraj Vrgorca *gòvōr* – *gòvora*, *kàmēn* – *kàmēna*, *jāvōr* – *jāvora*, *mātēr*, *sivōr* – *sivēra*, *ùglēn* – *ùglēna*, *jāsēn* – *jāsēna*, *grùmēn* – *grùmēna*, *pràmēn* – *pràmēna*, *plàmēn* – *plàmēna*, *divōr* – *divēra*, *čēmēr* – *čēmera*. Duljine u N. nema samo primjer *gùšter* – *gùštera*. Prema informaciji Domagoja Vidovića, u Metkoviću i okolici sve ove imenice imaju duljinu u N., a kraćinu u G. (uključujući još i *šùmōr* – *šùmora*, *žùbōr* – *žùbora*, usp. u Prapatnicama *žùbor*). Usp. u Dubrovniku (zahvaljujem se Orsatu Ligoriju) pak smjenu samo u *gòvōr* – *gòvora*, *kàmēn* – *kàmēna*, samo kraćinu u *kòkot* – *kòkota*, *jāvōr* – *jāvora*, *gùšter* – *gùštera*, *sjēvōr* – *sjēvera*, ali samo duljinu u *ùglēn* – *ùglēna*, *jāsēn* – *jāsēna*, *grùmēn* – *grùmēna*, *pràmēn* – *pràmēna*, *plàmēn* – *plàmēna*, također i *mātēr*. Kako se neočekivani odrazi tu javljaju i kod stare n. p. c (*kòkot* umj. očekivana *kòkòt* kako je u standardu), ne može se dokazati nepostojanje duljenja u primjerima tipa *gùšter* umjesto ujednačavanja prema kosim padežima. Usp. također u Opuzenu opreku po duljini u *gòvōr* – *gòvora*, *grùmēn* – *grùmēna*, *pràmēn* – *pràmēna*, *plàmēn* – *plàmēna*, *divōr* – *divēra*, *sjēvōr* – *sjēvera*, *mātēr*, ali ujednačenu duljinu u *ùglēn* – *ùglēna*, *jāsēn* – *jāsēna*, *jāvōr* – *jāvōra*, *gùšter* – *gùštera* i ujednačenu kraćinu u *kàmen* – *kàmena*, *štàkor* (uz *štàkōr*) – *štàkora*. Ondje dakle kod sufiksa *-en* nalazimo i *-ēn/ēna* i *-ēn/ēna* i *-en/ena*.

⁹³ Usp. za neke primjere Kapović 2003:74.

⁹⁴ Usp. u Matuljima sekundarnu duljinu u mn. *sēčemò*, *sēčetē*, *sēčû* prema jd. *sēčēš*, *sēčē* gdje se ona očekuje.

⁹⁵ Također se i prema *trāve* dobiva *trāvama* umjesto *trāvama* itd. iako je to dosta kasniji proces. U većini se štok. govora takva opozicija čuva još samo u *rûke* : *rùkama*, *zùbi* : *zùbima*, a drugdje je uglavnom ujednačena (npr. *glāvama* prema *glāve*, *glāva* itd. umjesto starijega *glāvama*, što je također posvjedočeno). Usp. npr. u Orubici N. mn. *svīne*, G. mn. *svīn*, DLI. mn. *svīnāma*, N. *grānā*, ali DLI. mn. *granāma* (uz *grānāma*), DLI. mn. *glāvāma* (uz *glāvāma*). Kraćenje se u kosim množinskim padežima i n. p. B i n. p. C dosljedno provodi (u svim primjerima) primjerice u posavskom govoru Davora (vidi Kapović 2008:139).

lo da duljina ne dolazi ispred duljine pa umjesto *glāvà*, G. *glavě* dobivaju *glāvà*, G. *glāvè* gdje na inovativan način opet uklanjaju slijed duljine i neoakuta, usp. G. *glāvè*, ali *nogã* u Štuparju (kajk.), G. *trāvè* u Drinju (donjo-sutlanski pokajkavljeni čak.). Katkada se i u istom govoru nailazi na više varijanata: usp. u Pitvama na Hvaru očuvan izvorni obrazac u primjerima *glōvā* – G. *glavě*, *rūkà* – G. *rukě*, I. *rukōn*, *trōvā* – G. *travě*, *zīmā* – G. *zimě*, *snōgā* – G. *snagě*, I. *snagōn*, ali *zvīzdā* – G. *zvīzdè*⁹⁶. I inače je slijed duljine i neoakuta fonetski prilično obilježen, pogotovu na kraju riječi (osim što je i povijesno gledajući uvijek sekundaran) pa se u mnogim govorima uklanja, npr. u Posavini neoakut iza duljine u nekim govorima redovno prelazi u $\hat{\text{~}}$ na kraju riječi, usp. u Orubici G. *vodě*, ali *trāvè*, u Sičama *sūstāli*, *sūstāl sam*, ali *sūstāl* (ondje se ~ ispred sonanta dulji u $\tilde{\text{~}}$). Za Posavinu više vidi u Kapović 2008.

Razvoj tronaglasnoga u dvonaglasni sustav

Stari se sustav s trima naglascima obično pojednostavljuje tako što se $\tilde{\text{~}}$ stopi s $\hat{\text{~}}$ tj. $\tilde{\text{~}} > \hat{\text{~}}$ (obratno se nikada ne događa, osim unutar nekih većih promjena), što je jako dobro posvjedočeno i u štok. (gdje se to dogodilo u većini govora⁹⁷) i u čak. i u kajk. Često $\tilde{\text{~}} > \hat{\text{~}}$ samo u zadnjem slogu – tako je npr. u Matuljima (Sčak.) *kjūč*, G. mn. *glāv*, *trāv* (ali npr. L. mn. *o kjūčeh*, I. mn. *s kjūči*) ili u Mahičnom kraj Karlovca (pokajkavljeni čak.) *nōž*, G. *nōža*, G. mn. *glāv*, *rūk* (prema N. *glāva*, *rūka*). U nekim se govorima $\tilde{\text{~}}$ fakultativno može zamjenjivati dugosilaznim naglaskom u pojedinim kontekstima (npr. u Posavini ili u obalnim dalmatinskim čak. govorima, npr. u Tisnom), a u nekima je stabilan i uvijek se dosljedno ostvaruje kao $\tilde{\text{~}}$ (npr. u Pučišćima na Braču ili Pitvama na Hvaru).

Povlačenja naglaska

U mnogim govorima, i štok. i kajk. i čak., dolazi do pomicanja naglaska. Naglasci se uvijek pomiču prema početku riječi (jedina je iznimka pomicanje unaprijed tipa *jãgoda* > *jagòda* u nekim križevačko-podravskim kajk. govorima). U štok. se prilikom pomicanja naglaska unazad dobivaju novi uzlazni naglasci (*nogã* > *nòga*, *rūkà* > *rúka*, *nogě* > *nogê* > *nògē*, *glāvè* > *glāvê* > *glávè*), a to se pod štok. utjecajem događa i u nekim rubnim dalma-

⁹⁶ Usp. i *sūd* »posuda«, g. *sūdih*, *rīč*, g. *rīčih*, gdje se slijed duljine i neoakuta rješava tako da se neoakut pretvori u dugi silazni.

⁹⁷ U štok. se akut čuva redovito u slavonskom dijalektu (Posavini i Podravini) te sporadično u istočnobosanskom dijalektu. U svim je novoštok. govorima prešao u $\hat{\text{~}}$, ali u nekim razmjerno nedavno. Primjerice, u Dubrovniku je i dubrovačkoj okolini (sve do Mljeta) neoakut nestao tek u zadnjih 200-injak godina.

tinskim čakavskim govorima, usp. npr. Tisno na Murteru *sèstra, sèlo, gláva*, G. *kráļa*, Smokvica na Korčuli *gláva, zíma, nòga, vòda*, Trpanj na Pelješcu *tráva, rúka, nòga, sèstra*, Sunger u Gorskom kotaru *gláva, ròsa*. Pritom se mogu razviti oba novoštokavska uzlazna naglasaka (kao na Korčuli, Pelješcu, u Tisnom ili u Kaštilima) ili se razvija samo jedan »kanovački«, dugi naglasak ' i u *glāvà* > *gláva* i u *sestrà* > *sèstra* jer je primljen štokavski »poticaj«, ali ne i način retrakcije u potpunosti. Kanovački se naglasak javlja na obali sve od Trogira i Čiova do zadarskoga priobalja (retrakcijski se ' može u pojedinim govorima fakultativno stapati s ~). U kajk. se takva retrakcija štok. tipa javlja sasvim iznimno, ali je ipak posvjedočena na granici kajk. i štok. govornoga područja. Inače se u u čak. i kajk., dakle ako nema štok. utjecaja, prilikom povlačenja dobivaju stari naglasci " i ~, dakle *nogà* > *nòga, glāvà* > *gláva*. Naglasak se lakše povlači sa zadnjega nego s unutarnjeg sloga, " se povlači prije dugih naglasaka, a ^ prije ~. Često se ističe da se naglasak uvijek prije povlači na duljinu nego na kračinu, ali to je istina samo za neke govore. U drugima prednaglasna duljina čak olakšava čuvanja dočetnoga naglasaka (vidi dolje)⁹⁸. U čakavskom mnogi govori, od južnodalmatinskih otoka pa do Istre, čuvaju staro, više-manje neizmijenjeno mjesto naglasaka. Što se tiče kajkavskoga tiče, najarhaičniji su što se tiče mjesta naglasaka središnjozagorski i samoborski govori (te dakako donjosutlanski, koji su genetski zapravo čak. govori). Usp. Štuparje (središnjozagorski) *glāvà, trāvà, vīnè*, N. mn. *krāfi* (ali G. *stóla, vóla*), Drinje (donjosutlanski) *selò, vodà, rúddò*, G. *pīskà*. U ostalim se kajk. dijalektima naglasak pomiče bar u nekim položajima⁹⁹. Od hrvatskih štokavskih govora starija je akcentuacija djelomice očuvana (ili je bila očuvana) na otocima blizu Dubrovnika (Šipan, Mljet), u istočnobosanskom dijalektu te ponajviše u slavonskom dijalektu tj. u Posavini. Za Posavinu se odavna zna da se čuvaju stari naglasci u svim položajima, jedino je naglasak tipa *glāvà, vīnè* s " i prednaglasnom duljinom bio sporan te su se mogla čuti razna mišljenja, od toga da je jako rijedak ili da ga čak nigdje nema do tvrdnje da se ipak gdjegdje javlja¹⁰⁰. Pa ipak, i naglasak se tipa *glāvà* u Posavini itekako jav-

⁹⁸ Usp. Štuparje (kajk.) gdje se čuva stari naglasak prilikom uvođenja »kanovačke« prednaglasne duljine, *sālē* »selo«, *sāstrà*, ali *nōža, čòvek* kad nije unesena sekundarna prednaglasna duljina.

⁹⁹ To pomicanje ne mora uvijek biti čisto fonetski uvjetovano. Tako imam od mlađih govornika za Mahično posvjedočeno *gláva, rúka, pèta* »péta«, G. *pūta, žéna, kóza, čóvik, sèlo*, ali također *vīnè, dītè, gñízdò, grīšān*, a za Zabok *gláva, tráva, zíma, nòga*, G. *stóla*, ali *djētè, mljēkè, v rukàh, lovīmè, dāmè, oprostīmè* (i uvijek tako u glagolima). Dočetan se naglasak izgleda dobro čuva u srednjem rodu iz nekoga razloga.

¹⁰⁰ Rešetar navodi da je u (Bosanskoj) Posavini samo rijetko čuo naglaske kao *vòdè* »ovdje«, *nòdè* »ondje«, *strīlā* »strijela«, ali i uopće naglasak na dočetnom otvorenom slogu (1900:15–16). Ivšić pak decidirano veli: »no takvih govora, u kojima bi se po-

lja i dan-danas. U Sikerevcima je naglasak na kraju najučestaliji ostvaraj u primjerima kao *měđò, zīmà, tūgà, udālà, kovāčì, G. krížà, u Rīmù*, no također i *lakò, visokò, nošnà, sestrà, nizinà*. Nešto su rjeđi primjeri s pomaknutim naglaskom kao G. *čèpa* (uz *čepà*), *bāka* (uz *bākà*), *bíla* (uz *bílà*), *kvárovi* itd. U Sičama se " na kraju riječi nakon duljine redovno čuva: *jājcè, dītè, svīnà, svīlà, dēblò, Antūnù, pīsmò, sprđnà, kūpīt* (' češći je kada se " povlači iz središnjega sloga). No ondje je na kračinu naglasak u načelu povučen (*sic!*): *pèro, sèlo, dōbro, đèca, vèlik*, uz povremeni dvostruki naglasak i poseban aloton naglasak ' koji bilježim kao ˇ¹⁰¹: *sramòtà, diřit* »dijeliti«. Slično je i u Orubici, i ondje se, bar kod srednjega i starijega naraštaja, ali i kod mlađih, ostvaruju najčešće samo primjeri kao *sāmà, nēcū, sūdàc, uklūčì!, pījem*, DLI. mn. *labudòvmà* itd. Dugi uzlazni naglasak ' se u čistu dijalektu javlja rijetko — *zvīrima*, često u dvostrukom naglasku kao u G. mn. *zvīrì, vlátì, ríçì*. Kad je posrijedi kratki slog, ondje se iznimno čuva stari naglasak (*nošnù, krstà, sadà, čudesà, danàs*), a inače je obično pomaknut (*mèdved, u pèci, dàska, G. čèpa, kòsa*). Javlja se i aloton ˇ, sličan sičanskom, ali češći, često u dvostrukom naglasku (*stòlu, jèzik, ūpàst/ùpàst, dōbrò/dōbro, sèlò/sèlo*). U nekim se mjestima tip *glāvà* (nasuprot tipu *nogà* koji je u dosta mjesta običan) javlja iznimno, tako iz Beravaca imam zabilježeno *čūkò* »pas«, *svīnà*, a iz Babine Grede samo *sāmà* (uz *sáma*, dakako), a u nekim drugim, ovdje nespomenutima, razmjerno često (više o posavskom naglasku u Kapović 2008). Naglasak se tipa *trāvà* javlja i u nekoliko crnogorskih štok. govora.

Novoštokavski se uzlazni naglasci također raznoliko ostvaruju u raznim govorima, što eksperimentalno fonetski nije još do kraja istraženo. U nekim je govorima stari naglašeni slog, tj. slog iza uzlaznih naglasaka, izrazito visok (npr. u Osijeku), viši od naglašenoga, negdje je visok, ali na razini naglašenoga sloga, a negdje je jedva malo viši od slogova iza silaznih naglasaka. Osim toga, i samo kretanje tona može biti različito. U nekim se govorima razlika između ' i " može ostvarivati čisto pomoću visine ili nizine zanaglašenoga sloga, ali u drugima je razlika i u samom naglašenom slogu. Često se ističe da su novoštokavski uzlazni naglasci naravi

red primjera kao *kāzàli* govorilo i na pr.: *rūkà i nāròd, nema danas*« (1913 (196):146). Pa ipak, u bilješki dodaje da se »takav akcenat može v e o m a r i j e t k o čuti. Ja sam ga zabilježio samo dva tri puta, na pr.: *nīstè* (: *nīstè* tàmò bìli, Babina Greda), *pīpà* (: *pīpà* zatvorena, Siče)«. Ova su Ivšićevu formulaciju mnogi uzeli za dogmu i tako su neki kasniji istraživači uzeli zdravo za gotovo da se u svim posavskim govorima javlja samo *rúka* i *národ*, dok tip *rūkà* i *nāròd*, s očuvanim dočetnim naglaskom, zapravo ni ne postoji. Pa ipak Pavle Ivić (Brozović—Ivić 1988:76) kaže za Posavinu: »(...) staro stanje se ponajbolje sačuvalo u prostoru južno od Đakova i u predelu istočno od Stare i Nove Gradiške (...). U tim krajevima akcentuacija je najarhaičnija; čak se ponegde mogu čuti i primeri kao *sestrà* i *glāvà*«.

¹⁰¹ Taj je aloton poludug i, prema svemu sudeći, silazan.

dvoslogi tj. da nužno trebaju dva sloga da bi se ostvarili. To, međutim, nije točno — bar ne za sve novoštokavske govore. Razlika se između npr. " i ` ostvaruje i prije nego što se izgovori zanaglasni slog, a u govornom jeziku i dijalektima postoje i »okrnjeni« oblici kao *nòs!* < *nòsi!*, *pèc!* < *pèci!*, *dód!* < *dódi!*, *pèc* < *pèci* itd. koji jasno dokazuju da se i novoštok. uzlazni naglasaci mogu ostvariti na jednom slogu, tj. su već po prvom slogu razlikovni.

Čuvanje zanaglasnih duljina u štokavskom i čakavskom

Što se tiče zanaglasnih duljina u štok. i čak., situacija je dosta šarolika¹⁰². U čakavskom je većina govora izgubila zanaglasne duljine (npr. većina govora na Braču, Hvaru, Visu, dosta srednjočak. govora, creski govori). Čak. općenito bolje čuva prednaglasne duljine. Trag se zanaglasne duljine pak često može vidjeti u vokalizmu, npr. *čūvāš* > *čūvoš* na Braču, Hvaru i Visu¹⁰³. Zanaglasne duljine najbolje čuvaju Sčak. govori (npr. Matulji, Kastav, Grobnik, krčki govori, Novi Vinodolski itd.), no čuvaju je i neki južniji govori (npr. Vrgada, Selca na Braču, korčulanski govori). Što se štok. tiče, zanaglasne se duljine najbolje čuvaju u Dalmaciji tj. u Dalmatinskoj zagori gdje su vrlo stabilne. Dobro se čuvaju i u Bosni, a u Slavoniji bolje na jugu, slabije u sredini, a iznimno na sjeveru. Mnogi su podravski i baranjski govori posve izgubili zanaglasne duljine (iako ima iznimaka, vidi Kapović 2008), a u novoštok. se govorima središnje Slavonije/kontinentalne Hrvatske duljina često čuva samo iza uzlaznih naglasaka (tako je npr. u Osijeku) ili vrlo nedosljedno (i općenito se zanaglasne duljine bolje čuvaju iza uzlaznih naglasaka¹⁰⁴). Katkada i u potpunosti nestaje (npr. u Čačincima ili Novoj Drenčini kraj Petrinje). U južnoj se Slavoniji duljine bolje čuvaju. Ivšić (1913) za Posavinu ne spominje nikakvo gubljenje zanaglasnih duljina¹⁰⁵. Pa ipak, danas se u svim posavskim govorima, ma-

¹⁰² Može se reći da su kajk. i sln. izgubili zanaglasne duljine još u »pretpovijesno« vrijeme (prije otprilike 1000 godina) dok su ih neki štok. i čak. govori izgubili tek u »povijesno« vrijeme, često tek u zadnjih nekoliko stotina godina. Proces gubitka zanaglasne duljine se dakako odvija i dan-danas u nekim govorima.

¹⁰³ No samo u onim govorima u kojima se promjena *ā* > *ō* dogodila prije pokrate zanaglasnih duljina. Tako je npr. u Jelsi na Hvaru (*igr̃on se*), ali je u obližnjim Pitvama, koje su u unutrašnjosti otoka, promjena *ā* > *ō* bila očito kasnija pa se ondje kaže: *igr̃an se*, iz *Pitav*, g. *sèstar*, *glèdat* (*glèdan*, *glèdamo*), *māzat*, *đizat* (usp. na Visu *đizot*), *zāzvali* (usp. *zōdli*), ali *glōvā*, *zlōto*. U unutrašnjost inovacije i inače kasnije dolaze pa u Pitvama (za razliku od nekih drugih govora na Hvaru i Braču, npr. u Vrboski ili Pučišćima) nema ni diftongizacije u riječima tipa *nòs*, *mèso*.

¹⁰⁴ Vjerojatno zbog njihove fonetske naravi tj. zbog visine zanaglasnoga sloga, no katkada vjerojatno i zbog povijesnoga razvoja.

¹⁰⁵ Sve su zanaglasne duljine na mjestu i u Baotićevu opisu (1979) naglasaka sela Kostrč u Bosanskoj Posavini. Valja napomenuti da je Baotić opisivao svoj materinji

kar fakultativno, gube zanaglasne duljine u riječima tipa *kāžēm* > *kāžem*, *rādīm* > *rādim*, *gòdinā* > *gòdina*, *br̄dā* > *br̄da*, *bābē* > *bābe* itd. Iako je to gubljenje zanaglasnih duljina u mnogim govorima fakultativno, jer se katkada kaže *rādīm*, katkada *rādim*, te bi fonološki u takvim slučajevima trebalo uvijek duljinu bilježiti, premda se ona ne ostvaruje svaki put u izgovoru, ipak je to različito od situacije u dalmatinskim štokavskim govorima gdje se zanaglasne duljine gotovo uvijek bez iznimke ostvaruju. Osim toga, u nekim se posavskim govorima duljine u nekim slučajevima na starim mjestima nikad ne ostvaruju te se može smatrati da su potpuno pokraćene. Preskakanje naglasaka kao *nā glāvu* ide s čuvanjem duljina, u Slavoniji se najbolje čuva na jugu (u središnjoj je i sjevernoj Slavoniji preskakanje uglavnom nestalo), a ponajbolje u Dalmaciji (i Bosni i Hercegovini). Preskakanje se naglasaka, kao i naglasna pomičnost u n. p. C, u načelu čuva samo u zapadnoštok., dok je u istočnoštok. svedeno na ostatke.

Naglašljivost nastavka u infinitivu i *l*-participima

Valja istaći da katkada, što se naglasaka tiče, postoje i neka prilično apstraktna pravila. Tako su svi kajk. i čak. govori proveli inovativno pravilo da infinitivni nastavak (*-ti*, *-ći*) ne može biti naglašen, a tako je i u mnogim Zštok. govorima¹⁰⁶. U cijelom je kajk., te u dijelu čak. i štok., to pravilo prošireno i na glagolske pridjeve radne 1. glagolske vrste koji završavaju na suglasnik, a u kajk. i manjem dijelu čak. i štok. i na glagolske pridjeve radne općenito¹⁰⁷. Tako umjesto starog **pečī/peći*, **trēstī/trēsti*, *peklā/*

govor.

¹⁰⁶ U čak. se to često ne vidi jer većina govora ima »krnje« infinitive na *-t/-ć*, ali čak i oni govori koji imaju puno *-ti/ći* (često u čak. govorima srednje i sjeverne Dalmacije npr.) imaju uvijek *peći*, *trēsti*, a ne **pečī*, **trēstī* što bi se očekivalo (usp. štok. *peći*, *trēsti* uz *peć(i)*, *trēst(i)*). Većina je Zštok. govora također izgubila dočeto *-i* u infinitivu.

¹⁰⁷ U kajk. se, dakle, osim primjera poput *pekla*, *tekla* umjesto **peklā*, **teklā*, tako objašnjava i nefonetski pomak naglasaka u svim *l*-participima kao *rodila* < **rodilā*, *dāla* < **dālā* (usp. Štuparje *dāla*, *lavīla*, *radīla*). Takve naglaske u *l*-participima imaju svi kajk. govori. U štok. i čak. je *pekla*, *tekla* također jako često, ali je proširivanje pravila na sve *l*-part. u štok. rijetko, a u čak. nešto češće. I u štok. i u čak. su naglasci poput *dāla/dālā*, *pozvāla/pozvālā* česti (usp. Prapatnice *udāla*, *umrla*, *počēla*, *uzēla* itd.). No u nekim je štok. i čak. govorima kao u kajk. — usp. u Tisnom (na Murteru) *zvāla*, *ubrāla*, *udāla*, *prodāla* (prema *zvālo*, *brālo*, *prōda*), isto i u Vrgadi, na Braču (Pučišća *bīla*, *dōla*, ali *bīlo*, *dōlo*, podatci D. Vidovića) i na Hvaru (Pitve *dō — dōla*, *odōla* »udala«, *prodōla — dōlo*, *bī — bīla — bīlo*, *pōče — počēla — počēlo*, *prō — prōla*, *oprōla — prōlo*, *zvō — zvōla*, *zazvōla — zvōlo — zvōli*, *zāzvali*, *pī — pīla*, *popīla — pōpyli*), a za štok. usp. u Orubici (Posavina) *nasūla*, *prostrla*, *otēla*, *(po)zvāla*, *(o)prāla* (prema *nāsujō*, *nāsūlo*, *prōstro*, *ōtejo*, *pōzvo*, *ōpro*) i u Sičama (Posavina) *pīla* (ali *pīlo*). Za takav naglasak imam potvrde i iz Magić Male i Davora, kao i iz Šljivoševaca u Podravini. To je stara izoglosa koja zapadne starošto-

pèkla, *trēsłà/trēsła* dobivamo u mnogim govorima mlađe *pèci*, *trēsti* > *trēsti*, *pèkla*, *trēsła* > *trēsła*. Što se tiče čak., na Braču/Hvaru/Visu nalazimo primjerice samo *pèkla*, *trēsła* (usp. npr. u Pitvama na Hvaru *pèka*, *pèkla*, *pèklo*; *trēsa*, *trēsła*, *trēslo*; *vūka*, *vūkla*, *vūklo*), tako je i na Vrgadi, Rabu, a staru akcentuaciju u kod *l*-part. glagola 1. vrste na suglasnik čuvaju npr. korčulanski i peļješki čakavski govori (Korčula *rèklo*, Smokvica *užèglo*, Blato *otišłi*, *snašłà*, *provelì*), neki srednjočak. govori (npr. Kali *reklì*, *došłà*, *pošłi*, *prošłi*) i većina Sčak. govora (npr. krčki, grobnički, usp. Matulji *spèkāl*, *speklà*, *speklò*, *speklì*, *speklè*, *speklà*) gdje se to najbolje čuva. Kod nekih se govora čuva primjerice *peklà*, ali ne i *trēsła* (jer se ~ lakše ujednačava), npr. Orlec, Orbanići. Što se štok. tiče, stari naglasak u inf. i *l*-part. (tipa *rèci*, *rèklo*) često dobro čuvaju Ištok. govori. Za Žštok. se, tj. za hrvatski, često tvrdi da je ondje općenito samo *rèc(i)*, *rèklo* (tako je npr. uglavnom u Posavini iako i ondje ima rjeđe *rèklo* i sl.¹⁰⁸), no to je prepojednostavljeno jer se na dosta mjesta još čuva stariji naglasak. Česta je situacija da se primjerice čuva, bar fakultativno, stariji naglasak u najčešćim primjerima kao *dòšlo*, *rèkli*, *mòglo*, *dòšlo*, ali samo *plèla*, *mèli*, *tèklo* itd. Često se stari naglasak čuva samo u neprefigiranim glagolima, npr. *mòglo*, ali samo *pòmoglo* i često se bolje čuva kod kratkih nego kod dugih glagola, npr. *mòglo*, ali *trēslo*¹⁰⁹. Stari se naglasak uglavnom dosljedno čuva, i kod prefigiranih glagola (npr. *izàšla*)¹¹⁰, u Dubrovniku i okolici (što se nadovezuje na čak. na Pelješcu i Korčuli)¹¹¹. U Dubrovniku inf. nema više *-i* pa se ondje nije mogao očuvati stari naglasak u inf., ali toga ima u dubrovačkom zaleđu gdje je *-i* očuvano¹¹². Stari se naglasak kod *l*-part., a u ostacima i kod infinitiva (*pripomòci*) čuva i

kavske slavonske govore veže s kajkavskim (vidi Kapović 2008).

¹⁰⁸ Vidi Ivšić 1913 (197):95.

¹⁰⁹ Imam primjerice za Vukovar zabilježeno *rèkao*, *rèkla*, *rèklo*, *mògao*, *mògla*, *mòglo*, ali *plèo*, *plèla*, *plèlo*, *trēsao*, *trēsła*, *trēslo*, za Požegu *rèko*, *rèkla*, *rèklo*, *dòšò*, *dòšla*, *dòšlo*, ali *mògo*, *mògla*, *mòglo*, *plèo*, *plèla*, *plèlo* i *trēsò*, *trēsła*, *trēslo*, za Novu Gradišku *rèkò*, *rèkla*, *rèklo*, *mògò*, *mògla*, *mòglo*, *dòšò*, *dòšla*, *dòšlo*, ali *plèo*, *plèla*, *plèlo*, *trēsò*, *trēsła*, *trēslo* i *prònašò*, *prònašla*, *prònašlo*, za Petrinju *mògla*, *mòglo*, *dòšla*, *dòšlo*, ali *rèkla*, *rèklo*, *plèo*, *plèla*, *plèlo*, *trēsła*, *trēslo*, *prònašla*, *prònašlo*, *òtišla*, *òtišlo*, za Đakovo *rèkla*, *rèklo*, ali *mògla*, *mòglo*, *plèo*, *plèla*, *plèlo*, *dòšla*, *dòšlo*, *prònašla*, *prònašlo*, *trēsła*, *trēslo*.

¹¹⁰ Usp. u Konavlima *prònašò*, *prònašla*, *prònašlo*, *òtišò*, *òtišla*, *òtišlo* (također i *mògò*, *mògla*, *mòglo*, *dòšò*, *dòšla*, *dòšlo*, *trēsò*, *trēsła*, *trēslo*, no imam zabilježeno i *plèo*, *plèla*, *plèlo*).

¹¹¹ Iz Dubrave na Pelješcu (štok.) imam zabilježeno s prijelazom u n.p. C *rèkò*, *rèkla*, *rèklo*, *mògò*, *mògla*, *mòglo*, ali očekivano *plèo*, *plèla*, *plèlo*, *dòšò*, *dòšla*, *dòšlo*, *prònašla*, *prònašlo* (ali *prònašò*) te *trēsò*, *trēsła*, *trēslo*. U Dubrovniku je danas *trēsò*, *trēsła*, ali *trēslo*, *potrēslo*, također *vūklo*, *izvūklo*, *tūklo*, *istūklo* (Orsat Ligorio).

¹¹² Imam i za Konavle zabilježeno *plèsti* (što može biti i sekundarno kao u Dubrovniku), *mòci*, *dòci*, ali *rèci*, *òtići*, *prònaći*, *trēsti*.

u okolici Metkovića¹¹³. Stari se naglasak u inf. i *l*-part. javlja u Šibeniku i okolici (također i u zadarskom zaleđu) gdje se čuva kod dugih neprefiguriranih inf. i kod kratkih neprefiguriranih glagolskih pridjeva radnih, usp. Šibenik *dóci, próci, náci, záci, póci, trésti* (i *trêsti*), *rásti*, ali *rèci, mđci, plèsti, òtići, prònāci*. Kod *l*-part.: *mògā, mògla, mòglo, dđšā, dđšla, dđšlo, plèa, plèla, plèlo*, ali *trēsā, trēsla, trēslo, prònašā, prònašla, prònašlo, òtišā, òtišla, òtišlo*. Stari se naglasak u inf. može čuti u gospićkom kraju (npr. u Perušiću), a u nekim primjerima i u novoštok. govorima kontinentalne Hrvatske. Za Petrinju imam zabilježeno npr. *dóci* (ali *rèci, mđci, plèsti, òtići, prònāci, trésti*), jednako tako i za Novu Gradišku (ali *òtići, prònāci* s duljinom).

	naglašenost inf. *-ti	naglašenost nast. u tipu *peklà	naglašenost nastavka u tipu *dālā
kajkavski	–	–	–
čakavski	–	–/+	–/+
štokavski	–/+	–/+	–/+

Naglasak suvremenih gradskih sredina

Što se tiče naglasnih sustava urbanih govora, situacija je raznolika¹¹⁴. U Zagrebu suvremeni općegradski govor rođenih Zagrepčana u načelu ima samo dinamički naglasak, bez opreke po duljini. Tomu je uzrok ne samo miješanje stanovništva iz svih krajeva, nego i tradicija govora stare zagrebačke jezgre koja je već odavno imala takav sustav, koji se je razvio možda pod utjecajem njemačkoga. Riječki suvremeni gradski govor također ima dinamički naglasak bez opreke po duljini. Kako je stari riječki gradski govor (a kojim danas govori još jako malo ljudi) prije bio pravi čakavski, sa starim naglasnim sustavom, valja pretpostaviti da je riječki dinamički naglasni sustav nastao zbog miješanja novopridošloga stanovništva iz svih krajeva Hrvatske. Suvremeni splitski govor ima tipičan novoštok. naglasni sustav s 4 naglasaka (uz postojanje dvostrukoga naglasaka u primjerima kao *lòpàta*) i zanaglasnim duljinama (doduše nedosljednima). Osječki gradski govor također ima 4 naglasaka, s jako visokim zanaglasnim slogovima iza uzlaznih naglasaka, a čuva u načelu samo prvu zanaglasnu duljinu nakon uzlaznih naglasaka¹¹⁵. Valja reći da gradski na-

¹¹³ Vidović 2007.

¹¹⁴ Vidi npr. Kapović 2004.

¹¹⁵ Vidi više u Benić 2007.

glasni sustavi mogu biti heterogena karaktera zbog miješanja stanovništva iz različitih krajeva.

Arhaičnost naglasnih sustava

Često se govori o arhaičnosti pojedinoga govora s obzirom na akcentuaciju. No pritom treba razlikovati dvije vrste arhaičnosti — *izgovornu* (fonetsku) arhaičnost i *smjenbenu* (paradigmatSKU) arhaičnost¹¹⁶. Izgovorno je arhaičan onaj govor u kojem se od prasustava do danas nije dogodilo puno naglasnih promjena, u smislu da su očuvana, primjerice, stara tri naglasna (˘, ˆ, ˜) i nenaglašene duljine, da nije bilo sustavnih pomicanja naglasna prema početku riječi (dakle da je *ženà, glāvà*, a ne *žèna, gláva* ili *žèna, gláva*) i sl. Kod smjenbene arhaičnosti nije bitna izgovorna strana nego čuvanje starih naglasnih odnosa u sustavu. Gledajući samo smjenbenu arhaičnost naglasnoga sustava, novoštokavsko je *žènu : nògu* jednako arhaično kao i staroštokavsko ili čakavsko *ženù : nògu*. Ovdje je bitno samo to da je stara razlika očuvana, nije bitno kako je ona očuvana. Promijenio se samo izgovor — površina, a sustav je ostao isti. Neki govor može biti i izgovorno i smjenbeno arhaičan (npr. *ženù : nògu*)¹¹⁷, neki može biti samo izgovorno arhaičan (da se primjerice čuva naglasak na kraju, kao *ženà*, ali da razlika *ženù : nògu* nije dobro očuvana zbog analogijâ), neki mogu biti samo smjenbeno arhaični (*žènu : nògu*, takvi su npr. mnogi novoštokavski govori primjerice¹¹⁸), a neki mogu biti inovativni i izgovorno i smjenbeno (npr. *žènu = nògu*)¹¹⁹.

¹¹⁶ Kapović 2006b: 28–29.

¹¹⁷ To nije rijedak slučaj. Primjerice, u Posavini su često govori koji su izgovorno najarhaičniji najarhaičniji i smjenbeno, a nerijetko i morfološki itd. Neki su govori jednostavno arhaični u više-manje svakom pogledu.

¹¹⁸ Tako je primjerice gotovo svaki novoštokavski govor smjenbeno arhaičniji od čak. govora Matulja (kraj Opatije) jer ondje nalazimo *glāvà — glāvù, zīmà — zīmù* (prema novoštok. *gláva — glâvu, zîma — zîmu*) s nestankom stare naglasne opreke N. i A. iako je dotični govor izgovorno jako arhaičan (ima 3 stara naglasna te prednaglasne i zanaglasne duljine).

¹¹⁹ Dakako da je i u fonologiji općenito moguće govoriti o dvjema vrstama arhaičnosti — izgovornoj (fonetskoj) i razlikovnoj (distinktivnoj). Primjerice, stand. polj. ima na mjestu stpolj. *a i *ā jednak odraz — a, koji je izgovorno arhaičan jer je kod *ā je samo ukinuta razlikovna duljina, a izgovor je ostao isti. Međutim, polj. su dijalekti koji na mjestu *a i *ā imaju a i ā izgovorno manje arhaični jer je ondje promijenjena kvaliteta glasa *ā, ali su razlikovno arhaičniji jer čuvaju staru razliku između *a i *ā. Slična je situacija i s čak. govorima tipa *glèdati : glèdaš* i *glèdati : glèdoš* prema starijem *glèdati : *glèdaš.

Literatura

- Babić, Stjepan. 1991². *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Zagreb.
- Baotić, Josip 1979. Akcenatski sistem sela Kostrča u Bosanskoj Posavini. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik II*, 161–267.
- Беличь, А. И. 1909. Замѣтки по чакавскимъ говорамъ. *Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ XIV/2*, 181–266.
- Belić, Aleksandar. 1935–6. O rečeničnom akcentu u kastavskom govoru. *Južnoslovenski filolog* 14, 151–159. 15, 165–170.
- Benić, Mislav. 2007. Osnovni podaci o osječkoj akcentuaciji. *Filologija* 48, 1–28.
- Benić, Mislav. *uskoro*. Der Akzent bei den Verben in der Mundart des Ortes Kukljica. *IWoBA 3 Proceedings (Leiden)*.
- Brozović, Dalibor, Pavle Ivić. 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb.
- Дыбо, Владимир А. 1981. *Славянская акцентология. Опыт реконструкции системы акцентных парадигм в праславянском*. Москва.
- Дыбо, Владимир А. 2000. *Морфологизированные парадигматические акцентные системы. Типология и генезис. Том I*. Москва.
- Dybo, V. A., S. L. Nikolayev, S. A. Starostin. 1978. A tonological hypothesis on the origin of paradigmatic accent systems. *Estonian papers in phonetics* 1978, 16–20.
- Дыбо, В. А., Г. И. Замятина, С. Л. Николаев. 1990. *Основы славянской акцентологии*. Москва.
- Дыбо, В. А., Г. И. Замятина, С. Л. Николаев. 1993. *Основы славянской акцентологии. Словарь*. Москва.
- FO 1981 = *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo.
- Hamm, Josip. 1949. Štokavština Donje Podravine. *Rad JAZU* 275, 1–70.
- Hamm, Josip, Mate Hraste, Petar Guberina. 1956. Govor otoka Suska. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 1, 7–213.
- Hendriks, Pepijn. 2003. A Note on Stang's Law in Moscow Accentology. *Dutch Contributions to the Thirteenth International Congress of Slavists, Ljubljana. Linguistics (SSGL 30)*. Amsterdam — New York, 107–123.
- Holzer, Georg. 2007. *Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*. Frankfurt am Main — Berlin — Bern — Bruxelles — New York — Oxford — Wien.

- Houtzagers, H. P. 1985. *The čakavian dialect of Orlec on the island of Cres*. Amsterdam.
- Hraste, Mate. 1937. Čakavski dijalekat ostrva Hvara. *Biblioteka Južnoslovenskog filologa* 8, 1–55.
- Иллич-Свитыч, Владислав М. 1963. *Именная акцентуация в балтийском и славянском*. Москва [prijevod: V. M. Illich-Svitych. 1979. *Nominal Accentuation in Baltic and Slavic*. Cambridge & London]
- Ivić, Pavle. 1981. Prilog karakterizaciji pojedinih grupa čakavskih govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, 67–91.
- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. 1973. Акустички опис акценатског система једног чакавског говора. *Научни састанак слависта у Вукове дане III*, 159–170.
- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. 1977. Фонетска анализа једне славонске акцентуације. *Научни састанак слависта у Вукове дане VI*, 67–84.
- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. 1979. Акустички опис акцената у једном кајавском говору. *Зборник за филологију и лингвистику XXII/1*, 179–192.
- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. 2002. *О српскохрватским акценцима*. Приредио Драгољуб Петровић. Павле Ивић, Целокупна дела. Сремски Карловци — Нови Сад.
- Ivšić, Stjepan. 1911. Prilog za slavenski akcenat. *Rad JAZU* 187, 133–208.
- Ivšić, Stjepan. 1913. Današnji posavski govor. *Rad JAZU* 196, 124–254; *Rad JAZU* 197, 9–138.
- Jedvaj, Josip. 1956. Bednjanski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 1, 279–330.
- Jurišić, Blaž. 1966. *Rječnik govora otoka Vrgade. I dio, Uvod*. Zagreb.
- Jurišić, Blaž. 1973. *Rječnik govora otoka Vrgade, uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima. II dio, Rječnik*. Zagreb.
- Kalsbeek, Janneke. 1998. *The Čakavian Dialect of Orbanići near Žminj in Istria*. Amsterdam — Atlanta.
- Kapović, Mate. 2003. Razvoj starih dugih samoglasa u hrvatskom i ostalim slavenskim jezicima. *Filologija* 41, 51–82.
- Kapović, Mate. 2004. Jezični utjecaj velikih gradova. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30, 97–105.
- Kapović, Mate. 2005a. The Development of Proto-Slavic Quantity (from Proto-Slavic to Modern Slavic Languages). *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 51, 73–111.
- Kapović, Mate. 2005b. Naglasak praslavenske riječi *sъrdьse. *Croatica & Slavica Iadertina* I, 125–133.
- Kapović, Mate. 2005c. Nove duljine u hrvatskom jeziku (nakon općesla-

- venskoga razdoblja). *Filologija* 44, 51–62.
- Kapović, Mate. 2006a. Naglasne paradigme *o*-osnovâ muškoga roda u hrvatskom. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32, 159–172.
- Kapović, Mate. 2006b. Bilješke o naglasku Kašićeve gramatike. *Croatica & Slavica Iadertina* II, 27–41.
- Kapović, Mate. 2007. Naglasne paradigme imeničnih *i*-osnovâ u hrvatskom. *Croatica & Slavica Iadertina* III, 71–79.
- Kapović, Mate. 2008. O naglasku u staroštokavskom slavonskom dijalektu. *Croatica & Slavica Iadertina* IV, 115–147.
- Kapović, Mate. *uskoro*. Reconstruction of the Accentuation of Slavic *i*-verbs and Croatian Dialects. *IWoBA 3 Proceedings (Leiden)*.
- Kortlandt, Frederik H. H. 1975. *Slavic Accentuation. A Study in Relative Chronology*. Lisse/Netherlands.
- Kortlandt, Frederik H. H. 2005. From Serbo-Croatian to Indo-European. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 51, 113–130.
- Langston, Keith. 2006. *Čakavian Prosody. The Accentual Patterns of the Čakavian Dialects of Croatian*. Bloomington.
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb.
- Lukežić, Iva. 1990. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Rijeka.
- Maričić Kukljičanin, Tomislav. 2000. *Rječnik govora mjesta Kukljica*. Zadar.
- Moguš, Milan. 1966. Današnji senjski govor. *Senjski zbornik* 2, 5–152.
- Neweklowsky, Gerhard. 1978. *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzende Gebiete*. Wien.
- Николаев, С. Л., С. А. Старостин. 1982. Парадигматические классы индоевропейского глагола. *Балто-славянские исследования* 1981, 261–343.
- Piccoli, Agostina, Antonio Sammartino. 2000. *Dizionario dell'idioma croato-molisano di Montemitro / Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra* [Redazione della parte fonematica e croata / Sastavljanje i priređivanje fonološkoga i hrvatskoga dijela: Snježana Marčec i Mira Menac-Mihalić]. Montemitro – Zagreb.
- Rešetar, Milan. 1900. *Die serbokroatische Betonung Südwestlicher Mundarten*. Wien.
- Ribarić, Josip. 2002. *O istarskim dijalektima. Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri s opisom vodičkoga govora*. Pazin.
- Rigler, Jakob. 2001. *Zbrani spisi 1. Jezikovno-zgodovinske in dialektološke razprave*. Ljubljana.
- Ròki – Fortunâto, Ândro. 1997. *Líbar Vîškiga Jazika*. Priredi, obradi i fini Tomislav Ròki, Magistar Èkonomskih znànosti. Toronto.
- Sekereš, Stjepan. 1966. Govori našičkog kraja. *Hrvatski dijalektološki zbor-*

nik 2, 209–301.

Stang, Christian S. 1957. *Slavonic accentuation*. Oslo.

Šimundić, Mate. 1971. *Govor Imotske krajine i Bekije*. Sarajevo.

Turčić, Branko. 2002. *Sedmoškojani. Prvi čokavski rječnik*. Rijeka.

Vidović, Domagoj. 2007. Accentual Alternations in Neo-Štokavian Ijekavian Dialects of Neretvanska krajina. U: Mate Kapović, Ranko Matasović (ur.). *Tones and Theories. Proceedings of IWoBA 2005*, 199–210.

Vidović, Domagoj, Ivana Kurtović. 2005. Neutralizacija dugoga i kratkoga *a* u južnočakavskim otočkim govorima. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 31, 389–400.

Vuković, Siniša. 2001. *Ričnik sèlašškèga gòvora. Rječnik dijalekta Selaca na otoku Braču*. Split.

Zubčić, Sanja. 2006. Duljenje naglašenoga vokala u sjeverozapadnim čakavskim govorima. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32, 327–348.

The Development of Croatian Accentuation

Summary

This article deals with the development of accentuation from Proto-Slavic to modern Croatian dialects. Many phenomena are explained in new ways, making use of new evidence, while the examples used are mostly from previously unpublished dialectal material. The Proto-Slavic part of the article deals briefly with Proto-Slavic accentual paradigms, including a. p. *d*, Ivšić's and Dybo's laws, and the theory of valences. The Croatian part of the article deals with the reflexes of the secondary reintroduction of length in a. p. *c* verbs; the development of the neo-circumflex; various lengthenings, accentual changes, and retractions in Croatian dialects; the preservation of post-tonic length; the accent in the infinitive and the *l*-participle; etc.

Ključne riječi: akcentuacija, naglasak, hrvatski, praslavenski

Key words: accentuation, accent, Croatian, Proto-Slavic

